

Marek Herma

Rosyjskie wojskowe szkolnictwo morskie w okresie pocuszimskim : kształcenie oficerów Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej w latach 1905–1914

Przegląd Historyczno-Wojskowy 15 (66)/2 (248), 29-50

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROSYJSKIE WOJSKOWE SZKOLNICTWO MORSKIE W OKRESIE POCUSZIMSKIM. KSZTAŁCENIE OFICERÓW ROSYJSKIEJ CESARSKIEJ MARYNARKI WOJENNEJ W LATACH 1905–1914

Przegrana przez Rosję wojna z Japonią, toczona w latach 1904–1905, stanowiła wyrazisty sygnał dla cara Mikołaja II, kamaryli dworskiej oraz admiralicji, że niezbędne jest przeprowadzenie głębokich reform w organizacji i systemie szkolenia, gdyż kadra oficerska Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej okazała się słabo przygotowana do prowadzenia nowoczesnej wojny morskiej.

W okresie pocuszimskim w Rosji funkcjonował 2-stopniowy system wojskowego szkolnictwa morskiego, którego fundamenty zbudowano jeszcze w latach 60. wieku XIX. Kadry oficerskie marynarki wojennej szkolono w 2 specjalistycznych szkołach wojennomorskich posiadających status szkoły wyższej: w Korpusie Morskim w Petersburgu oraz w Morskiej Szkole Inżynieryjnej im. cesarza Mikołaja I w Kronsztadzie. Ich absolwenci mogli podnosić swoje kwalifikacje w Mikołajewskiej Akademii Morskiej lub na kursach specjalistycznych dla oficerów marynarki wojennej.

Korpus Morski

Elitarną uczelnią kształcąca oficerów marynarki¹ był Korpus Morski². Klęski ponoszone przez marynarkę rosyjską na akwenach dalekowschodnich sprawiły, że jeszcze podczas trwania wojny z Japonią wiceadm. Aleksiej Birilew³, wyznaczony wiosną 1905 r.

¹ W okresie przedcuszimskim oficerowie Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej nosili stopnie oficerów marynarki, oficerów wojsk lądowych lub cywilnej służby państwowej, zależnie od korpusu osobowego, w którym pełnili służbę. Stopnie oficerów marynarki przysługiwały wyłącznie absolwentom Korpusu Morskiego, wyznaczanym na stanowiska dowódców okrętów lub ich zastępców oraz oficerów wachtowych. Ambicje żywione przez absolwentów elitarnego Korpusu Morskiego, pragnących zachować kastowość i uprzywilejowaną pozycję w marynarce oraz z niechęcią traktujących przedstawicieli nowych korpusów technicznych floty (np. inżynierów mechaników), wywodzących się na ogół z niższych warstw społecznych, sprawiły, że aż do wybuchu wojny z Japonią oficerowie pełniący służbę w korpusie inżynierów mechaników nosili stopnie obowiązujące w cywilnej służbie państwowej, np. młodszy inżynier mechanik, pomocnik starszego inżyniera mechanika itp. Dopiero podczas wojny 21 I 1905 r. wprowadzono dla nich stopnie obowiązujące w wojskach lądowych. Oznaką rosnącej roli przedstawicieli korpusu technicznego floty w okresie pocuszimskim było ujednoczenie stopni wojskowych obowiązujących w obu korpusach osobowych, co nastąpiło w 1913 r. Stopnie oficerów wojsk lądowych pozostawiono oficerom hydrografii, admiralicji, budownictwa okrętowego, sądownictwa oraz twierdz nadmorskich. Stopnie cywilnej służby państwowej przysługiwały urzędnikom admiralicji, lekarzom okrętowym i pracownikom kontraktowym.

² W latach 1891–1906 uczelnia nosiła nazwę Morskiego Korpusu Kadetów. Zob. *Kołybiel flota. Nawigackaja Szkoła – Morskoj Korpus. K 250-letiju so dnia osnowanija szkoły matematičeskich i nawigackich nauk 1701–1951 g.*, Paryż 1951, s. 309–310, zał. 1.

³ Aleksiej Birilew (1844–1915), we flocie od 1859 r. W latach 1905–1907 minister marynarki wojennej i członek Rady Państwa. Od 1907 r. admirał. Szerzej o przebiegu służby Birilewa zob. M. Makariejew, *Baltijskij flot w biografiiach komandujuszczich 1696–2004*, Sewastopol 2006, s. 275–282; W. D. Docenko,

na stanowisko ministra marynarki wojennej, jeszcze w tym samym roku powołał specjalną komisję, której zadaniem było dokonanie przeglądu i ewentualnej korekty w programach szkolenia realizowanych przez Korpus Morski. Członkowie komisji skrupulatnie przeanalizowali treści i metodykę nauczania na kursach strategii i taktyki wojennomorskiej, teorii okrętu i architektury okrętowej, broni minowo-torpedowej, artylerii, elektrotechniki, łączności bezprzewodowej, prawoznawstwa, administracji morskiej oraz higieny morskiej. We wnioskach komisja odnotowała, że zajęcia teoretyczne są prowadzone na wysokim poziomie, ale zaleciła położenie większego nacisku na kształtowanie umiejętności wykorzystania zdobytej wiedzy teoretycznej w praktyce⁴.

Na wniosek komisji minister marynarki specjalnym rozporządzeniem nakazał dyrektorowi Korpusu Morskiego pilne urządzenie i wyposażenie nowoczesnych pracowni i laboratoriów. W efekcie powstała nowa pracownia elektrotechniczna i laboratorium chemiczne, zmodernizowano też i wyposażono w nowoczesne pomoce dydaktyczne pracownie fizyki i broni minowo-torpedowej. Do programu szkolenia wprowadzono obowiązkowe zajęcia praktyczne z obsługi radiotelegrafu, kreślarstwa projekcyjnego oraz higieny morskiej⁵.

Zainicjowano także zmiany w metodyce szkolenia. Tradycyjny model zaliczania zajęć po ukończeniu kursu został zastąpiony tzw. systemem zaliczeniowym, w którym słuchacze byli zobowiązani do cotygodniowego zaliczania u wykładowcy kolejnych, cząstkowych partii materiału. Autorzy tego pomysłu uznali, że umożliwi to słuchaczom opanowanie wiedzy szczegółowej oraz łatwiejsze przyswojenie umiejętności kształtowanych na kursach specjalistycznych. Po tych zmianach egzamin z poszczególnych kursów stawał się *de facto* formalnością, gdyż egzaminator ograniczał się do podsumowania wyników cząstkowych uzyskanych przez słuchacza podczas zaliczeń cotygodniowych⁶.

Niebagatelne znaczenie dla wdrażania reform w Korpusie Morskim miała także częściowa wymiana kadry dydaktycznej, połączona z jej odmłodzeniem. Zatrudniono wykładowców o ponadprzeciętnym intelekcie, łączących w sobie szerokie zainteresowania i wiedzę z oddaniem służbie. W gronie młodszych oficerów gruntowną wiedzą merytoryczną i erudycją wyróżniali się m.in. lejtn. Aleksandr Szczegłow⁷, który wykładał gardemarynom⁸ historię wojen morskich, lejtn. Aleksandr Szejkowski⁹ – prowadzący zajęcia z nawigacji, a także lejtn.

Morskoj biograficzeskij słowar', Sankt Petersburg 1995, s. 64; *idem*, *Znamienitije ludi Sankt Pietierburga 1703–2003. Biograficzeskij słowar'*, Sankt Petersburg 2003, s. 58.

⁴ *Kołybiel flota...*, s. 191; G. I. Zujew, *Istoriczeskaja chronika Morskogo Korpusa 1701–1925*, Moskwa–Sankt Petersburg 2005, s. 305–306.

⁵ G. I. Zujew, *op. cit.*, s. 306–307.

⁶ *Ibidem*, s. 307–308.

⁷ Aleksandr Szczegłow (1875–1953), we flocie od 1892 r., absolwent Korpusu Morskiego (1895). W latach 1904–1905 oficer do zleceń w kancelarii Specjalnego Komitetu ds. Dalekiego Wschodu. Po wojnie rosyjsko-japońskiej zaangażował się w prace nad utworzeniem Sztabu Generalnego MW, w którym służył w latach 1906–1909. Od 1909 r. w służbie dyplomatycznej – attaché morski w Stambule (1909–1914). Na kapitana 1 rangi awansował 6 (19) XII 1913 r. W 1918 r. wyemigrował do Francji. Zmarł 9 XII 1953 r. w Menton, na Lazurowym Wybrzeżu. Zob. *Spisok licznego sostawa sudow flota, strojowych i administratiwnych uczieżdzenij Morskogo Wiedomstwa*, Piotrogród 1916, s. 114; W. D. Docenko, *Morskoj...*, s. 455; S. W. Wołkow, *Oficery flota i Morskogo Wiedomstwa. Opyt martirologa*, Moskwa 2004, s. 542; M. Herma, *Rosyjska flota wojenna na Bałtyku w latach 1905–1917*, cz. 1, rozdz. 2, Kraków 2010, *passim*.

⁸ Gardemaryn (ros. gardemarin) – tytuł wojskowy przysługujący słuchaczom specjalistycznych kursów w Korpusie Morskim. W polskiej Marynarce Wojennej odpowiednik podchorążego marynarki wojennej.

⁹ Aleksandr Szejkowski (1880–1933), we flocie od 1899 r., absolwent Morskiego Korpusu Kadetów (1902). W okresie pocuszimskim przydzielony do Korpusu Morskiego w charakterze wychowawcy i wykładowcy.

Aleksandr Bubnow¹⁰ – wykładowca strategii i taktyki morskiej. Współ z utalentowanymi wykładowcami młodego pokolenia w Korpusie Morskim pracowało w okresie pocuszimskim wielu uczonych cieszących się dużym autorytetem w środowisku naukowym, m.in. generałowie Julij Szokalski¹¹ i Iosif von Schpindler¹² – autorzy monumentalnych monografii i wartościowych podręczników z dziedziny oceanografii i meteorologii.

Do Korpusu Morskiego w charakterze wychowawców przydzielono także wielu oficerów, którzy uczestniczyli w wojnie z Japonią. *Notabene* wysiłki Ministerstwa Marynarki Wojennej w celu skompletowania doborowej kadry wychowawców w Korpusie Morskim nie zawsze spotykały się ze zrozumieniem kadetów. Polak Mamert Stankiewicz, który w latach 1903–1908 był słuchaczem tej renomowanej uczelni morskiej, w swych pamiętnikach odnotował: *Oficerowie wychowawcy w Korpusie Morskim byli przeważnie oficerami marynarki, którzy zrezygnowali ze służby na morzu i poświęcili się pracy wychowawczej nie tyle z zamiłowania, ile w celu uzyskania posady na lądzie. Tylko niektórych oficerów wychowawców odkomenderowano z floty czynnej, ażeby ułatwić im przygotowanie się do studiów w jednej z wyższych akademii. My, kadeci, byliśmy o tym wszystkim doskonale poinformowani i nic dziwnego, że sami, będąc jeszcze entuzjastami morza i pracy na morzu, nie czuliśmy zbyt wielkiego szacunku dla naszych wychowawców, którzy – według naszego zdania – sprzeniewierzyli się służbie na morzu*¹³.

Na kapitana 2 rangi awansował 14 (27) IV 1913 r. W okresie wojny domowej służył we Flocie Czarnomorskiej w Siłach Zbrojnych Południa Rosji. Wyemigrował w 1920 r. do Stambułu, gdzie zmarł 9 lub 10 VII 1933 r. Zob. *Spisok licznego sostawa...*, s. 152; S. W. Wołkow, *op. cit.*, s. 528.

¹⁰ Aleksandr Bubnow (1883–1963), we flocie od 1900 r., absolwent Korpusu Morskiego (1903). W okresie pocuszimskim wykładowca w Korpusie Morskim oraz w Mikołajewskiej Akademii Morskiej. Podczas I wojny światowej oficer Sztabu Polowego Naczelnego Wodza (w Zarządzie MW 1914–1916), zastępca szefa Sztabu Polowego MW (1916–1917), a po rewolucji lutowej i reorganizacji Stawki – szef Zarządu MW Sztabu Polowego Naczelnego Wodza (1917). Rangę kontradmirała osiągnął w 1917 r. Od 1920 r. na emigracji we Francji, a następnie w Jugosławii. Autor wielu publikacji, m.in. monografii: *Tichookeianskaja problema w XX stoletni* (Praga 1924), *Istorija wojenno-morskogo iskusstwa* (Dubrownik 1933), *Stratigijja. Wiedienije wojny na morie* (Belgrad 1937). Jego wspomnienia z I wojny światowej – *W carskiej Stawkie* – zostały opublikowane w Rosji w 1995 r. Zmarł 2 II 1963 r. w Kranj (Jugosławia, od 1991 r. – Słowenia). Zob. A. J. Ioffe, *Wstęp*, w: A. D. Bubnow, *W carskiej Stawkie*, Sankt Petersburg 1995, s. 5–6; *Spisok licznego sostawa...*, s. 176.

¹¹ Julij Szokalski (1856–1940), we flocie od 1874 r., absolwent Korpusu Morskiego (1877) i Mikołajewskiej Akademii Morskiej (1880), wybitny oceanograf, geograf i kartograf. Rangę gen. lejtnanta osiągnął w 1912 r. W latach 1881–1882 był szefem Wydziału Meteorologii Morskiej w Głównym Obserwatorium Geofizyki. W latach 1883–1908 wykładał w Korpusie Morskim. W tym czasie prowadził również badania naukowe, uczestnicząc w ekspedycjach na jeziorze Onega oraz na Morzu Kaspijskim. Od 1882 r. członek, a w latach 1917–1931 przewodniczący Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego. Od 1904 r. członek korespondent Królewskiego Towarzystwa Geograficznego w Londynie. W latach 1890–1907 pełnił funkcję dyrektora Biblioteki Ministerstwa Marynarki Wojennej. Od 1907 r. był szefem służby hydrometeorologicznej na Wydziale Hydrograficznym Mikołajewskiej Akademii Morskiej. W latach 1907–1930 był wykładowcą i dziekanem Wydziału Hydrograficznego Mikołajewskiej Akademii Morskiej (od 1917 r. Akademii Morskiej). Od 1925 r. dyrektor Leningradzkiego Instytutu Kartograficznego. Od 1927 r. wykładał na Uniwersytecie Leningradzkim. Autor monumentalnej monografii pt. *Okieanografija* (Moskwa 1959) oraz wielu map i atlasów. Zob. *Spisok licznego sostawa...*, s. 63–64; W. D. Docenko, *Morskoj ...*, s. 450–451.

¹² Iosif von Schpindler (1849–1919) – wybitny geograf, meteorolog, oceanograf i hydrograf. Od 1884 r. szef służby meteorologicznej Ministerstwa Marynarki Wojennej. Od 1888 r. wykładowca meteorologii w Mikołajewskiej Akademii Morskiej. Od 1891 r. redaktor periodyku „Mieteorologičeskij Wiestnik”. W latach 1890–1895 uczestniczył w ekspedycjach naukowo-badawczych na morzach Czarnym, Azowskim i Marmara oraz na Jeziorze Czudskim. Autor podręcznika pt. *Lekcyi po fizycznej geografii* (Sankt Petersburg 1903) oraz monografii pt. *Gidrologija moria (okieanografija)* (Piotrogród 1914–1915). Zob. W. D. Docenko, *Morskoj ...*, 451.

¹³ M. Stankiewicz, *Z floty carskiej do polskiej*, Warszawa 2007, s. 70. Krytycznie o kadrze dydaktycznej

Zmiany wprowadzane sukcesywnie w Korpusie Morskim w okresie pocuszimskim objęły także bazę rekrutacyjną, która została poszerzona. Aż do rekrutacji w roku 1908 prawo wstąpienia do tej elitarnej uczelni wojennomorskiej było zastrzeżone dla potomków rodów szlacheckich oraz synów oficerów marynarki. Reforma wprowadzona w życie w tymże 1908 r. zniosła obowiązek przynależności do stanu szlacheckiego, umożliwiając wstąpienie do Korpusu także synom urzędników oraz duchownych. Poszerzenie bazy rekrutacyjnej zostało wymuszone przez czynniki obiektywne. Pod naciskiem admiralicji dążącej do podniesienia poziomu przyszłych kadr oficerskich zaostrzono bowiem kryteria obowiązujące na egzaminach wstępnych. W efekcie liczba kandydatów, którzy pomyślnie zdali egzamin wstępny sięgała zazwyczaj około 1/3, co nie zawsze gwarantowało wypełnienie wolnych miejsc wśród słuchaczy młodszej roty kadeckiej. Problem ten nie występował przy rekrutacji do młodszej rot gardemaryńskiej, gdyż liczba kandydatów przewyższała wielokrotnie liczbę wolnych miejsc. Komisja egzaminacyjna wskazywała jednak na coraz gorsze przygotowanie potencjalnych słuchaczy, gdyż jedynie 25% z nich mogło przebrnąć przez egzamin wstępny¹⁴.

W okresie pocuszimskim utrzymano dotychczasową dwustopniową organizację Korpusu Morskiego¹⁵. Niższy szczebel tworzyły trzy rot¹⁶ kadeckie (VI, V, IV) będące odpowiednikiem tradycyjnego korpusu kadetów lub szkoły realnej, wyższy zaś – trzy rot gardemaryńskie (III, II, I), odpowiadające szkole wyższej. Sześć rot Korpusu Morskiego tworzyło 750-osobowy batalion słuchaczy. Edukacja w Korpusie Morskim trwała 6 lat: 3 lata w rotach kadeckich i 3 w rotach gardemaryńskich. Ukończenie szczebla kadeckiego dawało absolwentom prawa maturalne. Tym samym mogli oni pozostać w Korpusie Morskim i kontynuować naukę na specjalistycznych kursach w rotach gardemaryńskich lub też wystąpić z korpusu i rozpocząć edukację wojskową w jednej ze szkół oficerskich wojsk lądowych, ewentualnie studia na uniwersytecie¹⁷.

oraz wychowawcach zatrudnionych w Korpusie Morskim pisze w pamiętnikach także Jerzy Kłossowski (*Wspomnienia z marynarki wojennej*, Warszawa 1970, s. 23–28) – Polak służący w latach I wojny światowej w rosyjskiej marynarce wojennej: *osobowość niektórych wychowawców i wykładawców przypominała mi zakonników szepczących w kółko memento mori*. Moim zdaniem, kąśliwe uwagi Kłossowskiego nie mogą być traktowane przez badacza jako miarodajna opinia o kadrze, gdyż źle znosił on rygory dyscypliny wojskowej, co zresztą przyznaje w swych wspomnieniach. *Notabene* depresja, w którą popadł, zmusiła go w grudniu 1912 r. do rezygnacji z dalszej edukacji w Korpusie Morskim (symulował chorobę). Po rocznym rozbracie z wojskowym szkolnictwem morskim Kłossowski został słuchaczem Samodzielnych Klas Gardemaryńskich – nowej szkoły oficerskiej otwartej jesienią 1913 r., równorzędnej z Korpusem Morskim. Ukończenie tej uczeni umożliwiło mu awans na miczmana i karierę w rosyjskiej marynarce wojennej, a po odzyskaniu niepodległości przez Polskę – w Marynarce Wojennej II Rzeczypospolitej Polskiej.

¹⁴ N. Pisterski, *Obiespieczenie komandryni kadrami w ruskom flocie na porogie mirowoj wojny*, „Morskoj Sbornik” 1934, nr 10, s. 100–101.

¹⁵ Przeciwnikiem utrzymania przedcuszimskiej struktury Korpusu Morskiego był gen. Nikołaj Kłado, wykładowca Mikołajewskiej Akademii Morskiej, ceniony teoretyk nauk wojennomorskich. Opowiadał się on za rozformowaniem rot kadeckich, które uważał za bezużyteczne z punktu widzenia marynarki wojennej. Uważał, że reorganizacja Korpusu Morskiego pozwoliłaby wygospodarować dodatkowe środki finansowe oraz pomieszczenia na pracownie i laboratoria, co z kolei umożliwiłoby podwojenie liczby słuchaczy na kursach specjalistycznych. Kłado był też zwolennikiem przeniesienia Korpusu Morskiego z Sankt Petersburga do Sewastopola, gdzie gardemaryni mieliby znacznie lepsze warunki do odbywania pływania na niezamarzającym Morzu Czarnym. Postulaty te jednakże odrzuciła admiralicja. Zob. G. I. Zujew, *op. cit.*, s. 304–305.

¹⁶ W Korpusie Morskim termin „rota” był synonimem słowa „rocznik”.

¹⁷ A. S. Biespałow, *Morskije kadety i gardemaryny*, w: *Nauka Sankt Pietierburga i morskaja moszcz Rossii*, t. 1, Sankt Petersburg 2001, s. 469.

Program szkolenia realizowany w okresie pocuszimskim w rotach gardemaryńskich Korpusu Morskiego, oprócz przedmiotów ogólnych (geometria analityczna, rachunek różniczkowy i całkowy, geografia fizyczna, fizyka, astronomia, administracja morską, fotografia morską, prawnictwo, higiena morską, języki: rosyjski, angielski i francuski, a także religia), z naciskiem na matematykę wyższą, obejmował przedmioty specjalistyczne. Można je podzielić na trzy grupy: przedmioty nawigacyjne (nawigacja, dewiacja kompasów), uzbrojenie i sztuka wojennomorska (broń minowo-torpedowa, artyleria morską, materiały wybuchowe, fortyfikacje, taktyka morską, historia sztuki wojennomorskiej) oraz przedmioty związane z budową i funkcjonowaniem okrętu (elektrotechnika, budownictwo okrętowe, mechanika okrętowa i teoretyczna, teoria okrętu)¹⁸. Realizując zalecenia specjalnej komisji powołanej przez ministra marynarki adm. Birilewa, gardemaryni podczas szkolenia na lądzie utrwalali wiedzę teoretyczną zdobytą na wykładach i ćwiczeniach praktycznych w pracowniach i laboratoriach.

Analiza pamiętników absolwentów Korpusu Morskiego pozwala na konstatację, że po wojnie z Japonią władze uczelni wyraźnie zaostrzyły dyscyplinę wśród słuchaczy.

Z pewnością nie miały na to wpływ miały niepokojące dwór carski i admiralicę bunt w flotach Bałtyckiej i Czarnomorskiej w latach 1905–1906¹⁹. W efekcie bacznie obserwowano zachowanie kadetów i gardemarynów oraz zintensyfikowano ćwiczenia z musztry, które prowadzili oficerowie z pułków gwardyjskich²⁰. Zręcznym posunięciem władz korpusu mającym na celu utrzymanie bezwzględnej posłuszeństwa wśród gardemarynów była zmiana terminu składania przysięgi wojskowej. W okresie przedpocuszimskim składali oni przysięgę po ukończeniu szkolenia w Korpusie Morskim, awansując na pierwszy stopień oficerski – miczman. W okresie pocuszimskim słuchacze składali przysięgę już po rozpoczęciu pierwszego kursu specjalnego (gardemaryńskiego). Mamert Stankiewicz w pamiętnikach odnotował: *złożenie przysięgi nie było tylko formalnością, lecz wzmacniało silnie stanowisko naszych wychowawców, gdyż wszelkie wykroczenia przeciwko dyscyplinie podlegały odtąd kompetencji sądu wojskowego*²¹.

Ważną częścią szkolenia kadetów i gardemarynów były praktyki morskie na okrętach szkolnych²². Praktyki rozpoczynały się na przełomie maja i czerwca, bezpośrednio po zakończeniu zajęć teoretycznych, i trwały do końca sierpnia. Szkolne pływania kończyły regaty szalupowe,

¹⁸ O. D. Markow, *Armija i flot Rossii 1914–1917 (sostaw, organizacija, dowolstwije)*, Sankt Petersburg 2011, s. 40; W. Zajązkowski, *Lata młodości i wojna światowa na Bałtyku*, Toronto 1970, s. 67.

¹⁹ O buntach we Flocie Czarnomorskiej zob. N. Bascomb, *Czerwony bunt. Jedenaście tragicznych dni na pokładzie pancernika „Potiomkin”*, Kraków 2010. O buntach we Flocie Bałtyckiej zob. G. Gołkowiak, *Bunt po rosyjsku: pałace i żerty. Rendez-vous s rewolucyjnej 1905–1907 gg.*, Moskwa 2005, s. 63–150; M. Herma, *Rosyjska flota...*, s. 27–32.

²⁰ A. Ziernin, *Gardemaryny*, Sankt Petersburg 2011, s. 21–23; M. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 72. *Notabene* kadeci i gardemaryni, kierując się młodzieńczą przekorą, wykazywali dość lekceważący stosunek do musztry. Nie kontrolowani ściśle przez dowódców poruszali się charakterystycznym, marynarskim krokiem typowym, ich zdaniem, dla „wilków morskich”. Jednakże podczas przeglądów cesarskich organizowanych w Carskim Siole reprezentacyjny batalion Korpusu Morskiego maszerował zawsze nienagannie, czego dowodem były liczne wyróżnienia dla władz uczelni. Zob. *Kołybiel flota...*, s. 192.

²¹ M. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 72–73.

²² W 1914 r. w skład Zespołu Okrętów Korpusu Morskiego wchodziły: krążownik pancerny „Rossija”, krążownik lekki „Oleg”, 3 kanonierki – „Chiwiniec”, „Chrabryj” i „Bobr”; 2 okręty szkolne – „Woin” i „Wiernyj”; 2 kontrtorpedowce – „Ussurijec” i „Amuriec”; okręt portowy „Kotka”; 2 szkunery – „Zabawa” i „Moriak”; oraz specjalnie przystosowana lichtuga. W 1914 r. pływania szkolne z kadetami i gardemarynami Korpusu Morskiego rozpoczęły się w połowie maja i trwały na wodach Bałtyku do końca lipca, po czym Zespół został rozwiązany. Zob. *Wsiepoddanniejiszij otczot po Morskomu Ministierstwu za 1914 god*, Piotrogród 1915, s. 37.

po czym kadeci i gardemaryni otrzymywali miesięczny urlop i wyjeżdżali w rodzinne strony²³. Do corocznego odbywania praktyk morskich byli zobowiązani wszyscy słuchacze Korpusu Morskiego z wyjątkiem kadetów rotety VI (najmłodszej), spośród których wysyłano na pływania szkolne jedynie ochotników²⁴. Podczas praktyk kadeci i gardemaryni pływali na okrętach różnych klas i typów, doskonalić umiejętności niezbędne przyszłym oficerom marynarki (m.in. umiejętności nawigacyjne, dowodzenie okrętem, obsługę artylerii oraz broni minowej i torpedowej). Przy sposobności poznawali wody i zwiedzali porty Morza Bałtyckiego, a także innych mórz i oceanów (Atlantyk, Morze Północne, Morze Śródziemne).

Podejmowane w okresie pocuzimskim wysiłki admiralicji w celu podniesienia poziomu wykształcenia kadry oficerskiej spowodowały wydłużenie ścieżki awansowej na pierwszy stopień oficerski. W 1906 r. minister marynarki wojennej adm. Birilew ustanowił stopień gardemaryna okrętowego. Na stopień ten awansowano absolwentów Korpusu Morskiego, którzy złożyli egzaminy końcowe po ukończeniu kursu starszych gardemarynów. Przed promowaniem na pierwszy stopień oficerski gardemaryni okrętowi musieli odbyć 9–12-miesięczną praktykę morską na okrętach szkolnych, po której przystępowali do egzaminu oficerskiego przed komisją tworzoną przez specjalistów wszystkich dziedzin nauk wojennomorskich. Po pomyślnym złożeniu egzaminu byli promowani na stopień miczmana i otrzymywali przydziały na okręty. Gardemaryni okrętowi, którzy nie sprawdzili się podczas praktyki na okrętach nie byli dopuszczani do egzaminu na oficera morskiego. Z racji braku pełnego wykształcenia morskiego nie można im było powierzać odpowiedzialnych funkcji na okrętach. Po promowaniu na stopień podporucznika otrzymywali przydział do korpusu oficerów admiralicji²⁵.

Ważną rolę we wdrażaniu reform w Korpusie Morskim odegrali dyrektorzy uczelni. W okresie pocuzimskim funkcję tę pełnili kolejno admirałowie: Stiepan Wojewodski²⁶ (od 20 sierpnia²⁷ 1906 do 20 lipca 1908 r.), Aleksandr Rusin²⁸ (od 20 lipca 1908 do 6 października 1913 r.) oraz Wiktor Karcow²⁹ (od 6 października 1913 do 13 marca 1917 r.). Szczególnie trudne zada-

²³ A. Ziernin, *op. cit.*, s. 77 i n.; W. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 54; J. Kłossowski, *op. cit.*, s. 21–22; M. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 79.

²⁴ N. Piterski, *op. cit.*, s. 102.

²⁵ G. I. Zujew, *op. cit.*, s. 312–317. Praktyki trwały na wodach Bałtyku do końca lipca, po czym zespół został rozwiązany. Zob. *Wsiępodanniejczyj otczot po Morskomu Ministerstwu za 1906–1909 gg.*, Sankt Petersburg 1910, s. 100; *Kołybiel flota...*, s. 192–194; N. Piterski, *op. cit.*, s. 103.

²⁶ Stiepan Wojewodski (1859–1937), we flocie od 1875 r., absolwent Korpusu Morskiego (1878) i Mikołajewskiej Akademii Morskiej (1884). Dowodził m.in. Zespołem Okrętów Szkolnych Korpusu Morskiego (1906–1908). Był komendantem Mikołajewskiej Akademii Morskiej i dyrektorem Korpusu Morskiego (1906–1908), zastępcą ministra MW (1908–1909), a następnie ministrem MW (1909–1911) oraz członkiem Rady Państwa (1911–1917). Na kontradmirała awansowany w 1907 r., wiceadmirała – w 1909 r., admirała – 19 XII 1913 r. Od 1918 r. na emigracji we Francji, Wielkiej Brytanii i w Niemczech. Zmarł 25 VIII 1937 r. w Nicei. Zob. *Spisok licznogo sostawa...*, s. 34–35; *Kołybiel flota...*, *op. cit.*, s. 219–220.

²⁷ Wszystkie daty dzienne w tekście podano według kalendarza gregoriańskiego (nowy styl).

²⁸ Aleksandr Rusin (1861–1956), we flocie od 1878 r., absolwent Korpusu Morskiego (1881) i Mikołajewskiej Akademii Morskiej (1888), p.o. zastępca szefa Sztabu Głównego MW (1907–1908); p.o. komendant Mikołajewskiej Akademii Morskiej; p.o. dyrektor (1908–1909) i dyrektor Korpusu Morskiego 1909–1913); szef Sztabu Głównego MW (1913–1914); szef Sztabu Generalnego MW (1914–1917); pierwszy zastępca ministra MW (1915–1917); szef Sztabu Polowego MW Naczelnego Wodza (1916–1917). Awansowany na kontradmirała w 1909 r., wiceadmirała – w 1912 r., admirała – 23 IV 1916 r. Po przewrocie bolszewickim na emigracji. Zmarł w Casablanca (1956). Zob. *Spisok licznogo sostawa...*, s. 36; W. D. Docenko, *Morskoj...*, s. 358; G. I. Zujew, *op. cit.*, s. 340.

²⁹ Wiktor Karcow (1868–1936), we flocie od 1885 r., absolwent Korpusu Morskiego (1889). W latach

nie stanęło przed Wojewodskim, który objął funkcję dyrektora Korpusu Morskiego (zastąpił wiceadm. Nikołaja Rimskiego-Korsakowa³⁰) wkrótce po przegranej wojnie z Japonią, gdy presja ze strony Ministerstwa Marynarki Wojennej na wdrażanie reform w szkoleniu kadr oficerskich była szczególnie silna. Z powierzonych mu zadań Wojewodski wywiązał się w stopniu zadowalającym. Za jego kadencji zainicjowano m.in. pozyskiwanie na wykładowców najwybitniejszych oficerów marynarki oraz urządzono nowe pracownie specjalistyczne, które zostały wyposażone w nowoczesne pomoce dydaktyczne. Zgodnie z oczekiwaniami słuchaczy Korpusu Morskiego przesiąkniętych propagowaną przez Petersburskie Kółko Wojennomorskie³¹ ideą przekształcenia Rosji w potęgę morską, Wojewodski wyraził zgodę na wydawanie czasopisma „Jakor” („Kotwica”). Na łamach tego periodyku, powielanego w drukarni Korpusu Morskiego, publikowali swoje teksty zarówno oficerowie marynarki, jak i gardemaryni. Starania Wojewodskiego o poprawę wizerunku uczelni zostały zauważone i docenione przez cara, który wiosną 1907 r. przeprowadził w Carskim Siole inspekcję batalionu Korpusu Morskiego. Przegląd wypadł znakomicie. Mikołaj II wyraził uznanie dla nienaganej postawy wojskowej gardemarynow, a Wojewodskiego, za jego zasługi, awansował na kontradmirała³². Latem 1908 r. car wizytował okręty dowodzonego przez kadm. Wojewodskiego zespołu szkolnego Korpusu Morskiego. Wyrazem ukontentowania Mikołaja II stanem jednostek i wyszkoleniem załóg było włączenie Wojewodskiego do świty cesarskiej oraz nadanie mu godności generała-adiutanta³³.

Po wyznaczeniu Wojewodskiego na stanowisko zastępcy ministra marynarki wojennej p.o. dyrektorem Korpusu Morskiego został w lipcu 1908 r. kpt. 1 rangi Aleksandr Rusin. W dziejach uczelni zapisał się on nie tyle jako inicjator, ile raczej jako kontynuator reform zapoczątkowanych przez swego poprzednika. W swych notatkach nadmienia, że *czuwał głównie nad tym, by programy szkolenia nie były nadmiernie przeładowane i aby zawarte w nich treści były możliwe do przyswojenia przez przeciętnego słuchacza*³⁴. Podczas corocznych inspekcji jego podopieczni prezentowali się bez zarzutu. Po przeprowadzonym wiosną 1909 r. przeglądzie batalionu korpusu Morskiego car, w uznaniu zasług w szkoleniu kadr oficerskich marynarki wojennej, awansował Rusina na kontradmirała³⁵. Nowy dyrektor inicjował też działania na rzecz utrwalenia wśród rosyjskich elit

1910–1913 attaché morski we Francji, Belgii, Hiszpanii i Portugalii. Od jesieni 1913 r. p.o. dyrektor Korpusu Morskiego (nominacja zatwierdzona 20 VIII 1914 r.). Awansowany na kontradmirała w 1914 r. W marcu 1917 r. zamordowany przez zbuntowanych marynarzy. Zob. *Spisok licznego sostawa...*, s. 55; *Kołybiel flota...*, s. 222–223.

³⁰ Nikołaj Rimski-Korsakow (1852–1907), absolwent Korpusu Morskiego (1870). W latach 1904–1906 komendant Mikołajewskiej Akademii Morskiej i dyrektor Korpusu Morskiego; 1906–1907 wiceminister marynarki. Na wiceadmirała awansowany w 1906 r. Zob. A. J. Jemielin, *Morskoj Kadetskij Korpus w wospominanijach wospitannikow*, Sankt Petersburg 2003, s. 271.

³¹ Półoficjalna organizacja zrzeszająca młodych oficerów marynarki wojennej, utworzona na początku 1906 r. w Sankt Petersburgu za zgodą ministra marynarki wiceadm. Birilewa. Nadrzędnym celem jej członków i sympatyków była odbudowa silnej marynarki wojennej. Funkcję przewodniczącego Petersburskiego Kółka Wojennomorskiego pełnił w 1906 r. Nikołaj Rimski-Korsakow, który kilka miesięcy później został desygnowany przez cara na stanowisko wiceministra marynarki. Wielu członków Kółka pełniło w latach I wojny światowej ważne funkcje dowódczo-sztabowe, m.in. Aleksandr Kołczak (od 1908 r. przewodniczący Kółka), Aleksandr Zielenoj, Jewgienij Behrens. Zob. M. Makariejew, *op. cit.*, s. 281.

³² *Kołybiel flota...*, s. 194–195.

³³ W. I. Fiedorczenko, *Swita rosssijskich impieratorow*, ks. 1, Moskwa 2005, s. 169.

³⁴ *Kołybiel flota...*, s. 198.

³⁵ *Ibidem*.

politycznych i wojskowych wizerunku Korpusu jako elitarnej uczelni wojennomorskiej. Doskonałą ku temu okazją były bale organizowane corocznie 19 listopada – w Święto Korpusu Morskiego. Witold Zajączkowski nadmienia w swych pamiętnikach, że *bale Morskiego Korpusu były bardzo znane w Petersburgu i uchodziły za pewnego rodzaju wyróżnienie towarzyskie, nic więc dziwnego, że chętnych było zawsze więcej niż biletów*³⁶. Z inicjatywy dyrektora Rusina w 1910 r. wprowadzono także specjalną złotą odznakę, którą absolwenci Korpusu Morskiego mieli nosić na piersi, po lewej stronie³⁷.

Jesienią 1913 r., w związku z mianowaniem adm. Rusina na stanowisko szefa Sztabu Głównego Marynarki Wojennej, p.o. dyrektorem Korpusu Morskiego został kpt. 1 rangi Wiktor Karcow. Funkcję tę pełnił nieprzerwanie aż do marca 1917 r., borykając się z licznymi problemami związanymi ze szkoleniem gardemarynów podczas I wojny światowej³⁸. U schyłku okresu pocuszimskiego kierował Korpusem Morskim niespełna rok. W pamięci kadetów i gardemarynów zapisał się jako zwierzchnik sprawiedliwy, ale zarazem służbista wyznający zasadę, że dowódca ma zawsze rację³⁹. Karcow zabiegał o to, by podczas corocznej praktyki morskiej gardemaryni kształtowali nawyki niezbędne w przyszłej służbie na okrętach floty czynnej. Bez wątplenia za najważniejsze wydarzenie zamykające przedwojenną kadencję Karcowa należy uznać promocje oficerskie absolwentów Korpusu Morskiego. W związku z wybuchem wojny między Austro-Węgrami a Serbią (28 lipca 1914 r.) i eskalacją napięcia międzynarodowego, które groziło wybuchem wojny europejskiej, promocja odbyła się już 29 lipca 1914 r. w Peterhofie. Każdy z nowo mianowanych miczmanów został przedstawiony przez dyrektora Karcowa carowi Mikołajowi II, który osobiście wręczał patenty oficerskie. Po uroczystym śniadaniu w pałacu w Peterhofie absolwenci ostatniego przedwojennego rocznika Korpusu Morskiego wyjechali do Petersburga, by jeszcze tego samego dnia wieczorem wyruszyć na okręty, na których mieli rozpocząć służbę⁴⁰.

W okresie pocuszimskim ponad 800 absolwentów Korpusu Morskiego otrzymało awans na stopień oficerski. Pierwsza promocja oficerska po wojnie z Japonią odbyła się w 1907 r. W latach 1907–1910 rokrocznie ok. 80–90 absolwentów korpusu otrzymywało awans na miczmana. W latach 1911–1913 liczba absolwentów, którzy otrzymali szlify oficerskie wzrosła do ok. 120 rocznie. W 1914 r., bezpośrednio przed włączeniem się Rosji do I wojny światowej, awans na miczmana otrzymało 125 absolwentów Korpusu Morskiego⁴¹.

³⁶ W. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 66.

³⁷ Odznaka miała kształt kotwicy. Przymocowano do niej dwugłowego orła, na którego piersi umieszczono herb uczelni. Na awersie herbowej tarczy umocowano proporzec, a na rewersie banderę św. Andrzeja. Odznakę przyczepiano do munduru na łańcuszku. Wizerunek odznaki oraz szczegółowy opis zob. W. Docenko, A. Bojnowicz, W. Kupiuchin, *Znaki i żetony Rossijskogo Imperatorskogo Flota 1697–1917*, Sankt Petersburg 2003, s. 31–32.

³⁸ Autor niniejszego artykułu planuje poświęcić osobny tekst problematyce rosyjskiego wojskowego szkolnictwa morskiego, w tym także Korpusowi Morskiemu, podczas I wojny światowej.

³⁹ *Kołybiel flota...*, s. 199.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 200.

⁴¹ S. W. Wołkow, *Russkij oficerskij korpus*, Moskwa 2003, s. 173. Według ustaleń petersburskiego historyka Aleksandra Biespałowa (*op. cit.*, s. 470), w latach 1907–1913 Korpus Morski ukończyło 765 słuchaczy. Liczbę 125 absolwentów Korpusu Morskiego promowanych na oficerów 29 VII 1914 r. podaje Aleksandr Tarsaidze (*Morskoj Korpus za czetwiert' wieka 1901–1925*, Nowy Jork 1944, s. 10), członek Komisji Historycznej powołanej przez Związek Byłych Rosyjskich Oficerów Morskich w Ameryce. *Notabene* w 1914 r. oprócz zwyczajnej promocji miała miejsce także promocja przyspieszona. 19 XI car Mikołaj II, który przybył na tradycyjną paradę z okazji Święta Korpusu Morskiego, promował 160 starszych gardemarynów na

Zbrojenia morskie Rosji w okresie pocuzimskim, które nabrały tempa w pięcioleciu poprzedzającym wybuch I wojny światowej⁴², pogłębiły niedobór kadr oficerów marynarki. Ponieważ liczba absolwentów Korpusu Morskiego w Petersburgu nie mogła zaspokoić potrzeb rozbudowywanej dynamicznie marynarki wojennej, admiralicja rosyjska zdecydowała w 1913 r. o otwarciu drugiego Korpusu Morskiego. Uroczystość położenia kamienia węgielnego pod budowę gmachu Korpusu Morskiego w Sewastopolu nad Morzem Czarnym odbyła się w listopadzie 1913 r. z udziałem ministra marynarki wojennej adm. Iwana Grigorowicza, pomysłodawcy projektu. Grigorowicz pisze w swych pamiętnikach, że u podstaw decyzji o otwarciu uczelni wojennomorskiej nad Morzem Czarnym leżało dążenie do zapewnienia jej słuchaczom możliwości odbywania rejsów szkolnych przez cały rok. Lokując Korpus Morski w Sewastopolu, myślał też minister marynarki o odsunięciu gardemarynów od pokus, które stwarzała stolica⁴³.

Realizacja zakrojonych na wielką skalę planów rozbudowy marynarki wojennej skłoniła admiralicję rosyjską do poszukiwania nowych form szkolenia kadr oficerskich. W 1913 r. w Petersburgu otwarto Tymczasowe Klasy Junkrów Floty, które następnie zostały przekształcone w Samodzielne Klasy Gardemaryńskie⁴⁴. Była to odrębna szkoła oficerska, mająca uprawnienia identyczne z Korpusem Morskim⁴⁵. Jej słuchacze rekrutowali się spośród studentów, którzy porzucili naukę na uniwersytetach z myślą o służbie w marynarce wojennej. Przed wybuchem I wojny światowej przewidywano stopniowe uruchomienie trzech klas gardemaryńskich, w których 3-letnie szkolenie miało opierać się na programie obowiązującym w Korpusie Morskim⁴⁶. Komendantem szkoły został kpt. 1 rangi Siergiej Frołow⁴⁷. Pierwszy, a zarazem jedyny przed wybuchem I wojny światowej kurs liczył 60 słuchaczy⁴⁸.

miczmanów. Według ustaleń Aleksandra Tarsaidze, w 1914 r. łączna liczba absolwentów Korpusu Morskiego awansowanych na pierwszy stopień oficerski sięgnęła 285. Zob. *ibidem*, s. 11. W świetle nowszych badań historyków rosyjskich, w 1914 r. Korpus Morski wypromował 260 oficerów. Zob. K. B. Nazarienko, *Flot, rewolucyjna i włas' w Rossii: 1917–1921*, Moskwa 2011, s. 49–50; O. D. Markow, *op. cit.*, s. 41. Liczbę 259 wypromowanych podał Aleksandr Biespałow (*op. cit.*, s. 470).

⁴² W latach 1909–1914 w ramach tzw. małego programu rozbudowy Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej w stoczniach petersburskich zbudowano 4 nowoczesne pancerniki (drednoty) typu „Siewastopol”, które po wybuchu I wojny światowej weszły do służby we Flocie Bałtyckiej. O zbrojeniach morskich Rosji w okresie pocuzimskim zob. M. Herma, *Rosyjska flota...*, s. 74–101.

⁴³ Korpus Morski w Sewastopolu rozpoczął szkolenie słuchaczy w 1916 r., lecz nie zdążył wypromować ani jednego rocznika absolwentów. Zob. I. K. Grigorowicz, *Wspominania bywszego morskogo ministra*, oprac. I. F. Cwietkow, Sankt Petersburg 1993, s. 59, 76 przyp. 2, 118, 128 przyp. 22.

⁴⁴ Według Aleksandra Tarsaidze (*op. cit.*, s. 11), Samodzielne Klasy Gardemaryńskie zostały otwarte 29 VIII 1914 r., zdaniem zaś Nikołaja Piterskiego (*op. cit.*, s. 103) – 10 VIII 1914 r.

⁴⁵ Słuchacze Tymczasowych Klas Junkrów Floty, a następnie Samodzielnych Klas Gardemaryńskich nosili mundury tego samego wzoru co słuchacze Korpusu Morskiego. Wizualnie rozróżnić ich można było jedynie po napisach na wstążce czapki i naramiennikach. Słuchacze Korpusu Morskiego nosili białe naramienniki ze złotą kotwicą, a słuchacze konkurencyjnej uczelni wojennomorskiej czarne naramienniki ze złotą kotwicą. Stąd też słuchaczy obu szkół nazywano popularnie białymi i czarnymi gardemarynami. Zob. J. Kłossowski, *op. cit.* s. 28.

⁴⁶ K. B. Nazarienko, *op. cit.*, s. 50.

⁴⁷ Siergiej Frołow (1869–1919), we flocie od 1887 r., absolwent Korpusu Morskiego (1890). Flagowy nawigator sztabu dowódcy Zespołu Okrętów Szkolnych (1906–1907); dowódca okrętu szkolnego „Woin” (1908–1912); od 1913 r. komendant Tymczasowych Klas Junkrów Floty, od 3 IX 1914 r. komendant Samodzielnych Klas Gardemaryńskich. Na kontradmirała awansowany 24 IV 1916 r. Zmarł wiosną 1919 r. w Kijowie. Zob. *Spisok licznogo sostawa...*, s. 102; S. W. Wołkow, *Oficery...*, s. 501; *Spisok starszynstwa oficerskich czynow Flota i Morskogo Wiedomstwa na 1917 g.*, cz. 1, Sankt Petersburg 2007, reprint na płycie CD.

⁴⁸ O. D. Markow, *op. cit.*, s. 41; S. W. Wołkow, *Russkij oficerskij korpus...*, s. 173. Pierwsi absolwenci

Morska Szkoła Inżynieryjna

Oficerskie kadry techniczne Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej kształciła Morska Szkoła Inżynieryjna im. cesarza Mikołaja I w Kronsztadzie. W przeciwieństwie do elitarnego Korpusu Morskiego rekrutacja do Morskiej Szkoły Inżynieryjnej była bardziej liberalna. Na podstawie ustnej zgody ministra marynarki wojennej wiceadm. Birilewa, poczynając od 1905 r. uczelnia kronsztadzka otwarła podwoje dla młodzieży wywodzącej się ze wszystkich warstw społeczeństwa rosyjskiego, od synów szlachty rodowej aż po synów chłopskich⁴⁹. W 1907 r. wszedł w życie nowy regulamin określający warunki rekrutacji. Zgodnie z jego literą prawo przystąpienia do egzaminów wstępnych otrzymały osoby wyznania chrześcijańskiego, w wieku od 16 do 21 lat, mające ukończone co najmniej 7 klas szkoły realnej. Kandydaci zdawali egzaminy z matematyki, fizyki, języka rosyjskiego oraz rysunku technicznego⁵⁰.

W okresie pocuszimskim w Morskiej Szkole Inżynieryjnej, podobnie jak w Korpusie Morskim, zaostrzono dyscyplinę. Temu celowi miało służyć m.in. przyspieszenie terminu złożenia przysięgi wojskowej; składali ją teraz gardemaryni młodszego rocznika specjalistycznego. Po zaprzysiężeniu wydalenie słuchacza z uczelni skutkowało natychmiastowym wcieleniem do służby w marynarce wojennej w stopniu marynarza⁵¹.

Po wojnie z Japonią utrzymano dotychczasową strukturę uczelni, ukształtowaną jeszcze w latach 80. wieku XIX. Uczelnię tworzyły 2 wydziały: Mechaniczny i Budowy Okrętów. Całkowity kurs szkolenia na obu wydziałach trwał 4 lata. Wykłady i ćwiczenia praktyczne na uczelni odbywały się od końca września do końca maja. W grudniu, po semestrze nauki, słuchacze (gardemaryni) przystępowali do kolokwium i egzaminów organizowanych podczas 2-tygodniowej sesji. Wznawiane w styczniu zajęcia trwały do końca maja. Po zakończeniu kolejnego semestru gardemaryni rozpoczynali na początku czerwca pływania szkolne. Trwało ono aż do końca sierpnia. Słuchacze Wydziału Budowy Okrętów odbywali praktykę w stocznich petersburskich. Najmłodszy rocznik był zaznajamiany z budową szalup i innych elementów wyposażenia okrętu. Program szkolenia starszych roczników był zazwyczaj improwizowany i zależał od tego, w jakim stadium budowy znajdował się okręt będący przedmiotem szkolenia. Słuchacze Wydziału Mechanicznego odbywali rokrocznie 3-miesięczne pływania szkolne, podczas których gardemaryni młodszego rocznika szkolili się głównie w montażu mechanizmów na kontrtorpedowcach, a po części także w obsłudze maszyn. W 1909 r. program szkolenia specjalistycznego został uzupełniony o szkolenie wojennomorskie. Gardemaryni obu starszych roczników (młodszego specjalistycznego i średniego specjalistycznego) podczas pływania szkolnych uczyli się obsługi maszyn i kotłów oraz pełnienia wacht w maszynowni. Pływania szkolne kończyły się komisyjnymi egzaminami, które miały za zadanie zweryfikowanie wiedzy i praktycznych umiejętności gardemarynów⁵².

Od zaprezentowanego schematu odbiegała jedynie organizacja szkolenia najstarszego rocznika gardemarynów. Słuchacze ci kurs teoretyczny kończyli bowiem w semestrze

Samodzielnych Klas Gardemaryńskich opuścili uczelnię w lutym 1916 r. Zob. K. B. Nazarienko, *op. cit.*, s. 50.

⁴⁹ I. N. Najmuszyn, *Morskoje inżeniernoje uczilišczce impieratora Nikołaja I: problemy komplektowanija i prodolżytielnoś' služby wypustnikow wo flotie w konce XIX–nacziale XX wieka*, w: *Jelaginskije cztienija*, wyd. 1, Sankt Petersburg 2003, s. 37.

⁵⁰ O. D. Markow, *op. cit.*, s. 41; I. N. Najmuszyn, *op. cit.*, s. 37.

⁵¹ I. N. Najmuszyn, *op. cit.*, s. 37.

⁵² N. Piterski, *op. cit.*, s. 104.

zimowym, a w semestrze letnim zajmowali się już tylko przygotowaniem pracy dyplomowej. Niezbędne w tym celu zajęcia praktyczne odbywały się w specjalistycznych laboratoriach (chemicznym, fizycznym, elektrotechnicznym, wytrzymałości materiałów konstrukcyjnych, mechanicznym). Egzaminy końcowe przebiegały w okresie od trzeciej dekady marca do pierwszej dekady maja. Po egzaminach słuchaczy najstarszego rocznika, w zależności od wydziału, który ukończyli, awansowano na gardemarynów okrętowych mechaników lub gardemarynów okrętowych specjalistów budowy okrętów⁵³. Poczynając od 1907 r. gardemaryni okrętowi, którzy ukończyli Morską Szkołę Inżynieryjną przed promowaniem na pierwszy stopień oficerski musieli odbyć 9–12-miesięczną praktykę morską na okrętach szkolnych. Zaliczywszy praktykę morską, słuchacze przystępowali do komisyjnego egzaminu oficerskiego. Po jego zdaniu byli promowani na stopień podporucznika⁵⁴ i otrzymywali przydziały na okręty⁵⁵.

W latach 1906–1912 średnio 30 absolwentów Morskiej Szkoły Inżynieryjnej, w tym zazwyczaj 5 absolwentów Wydziału Budowy Okrętów, otrzymywało awans na pierwszy stopień oficerski. W 1913 r. liczba wypromowanych oficerów wzrosła do 43, a w 1914 r. do 79, w tym 43 po przyspieszonej promocji, przeprowadzonej już po wybuchu I wojny światowej⁵⁶.

Korpus inżynierów mechaników floty był otwarty także dla absolwentów cywilnych uczelni technicznych. Kandydat na oficera musiał jednakże spełnić trzy warunki: przejść pomyślnie badania lekarskie umożliwiające służbę w marynarce wojennej, zdać egzaminy obejmujące cały program Morskiej Szkoły Inżynieryjnej i wreszcie odbyć pływania szkolne. Wyniki szczegółowych badań przeprowadzonych przez petersburskiego historyka Aleksandra Napalkowa wskazują, że olbrzymią większość oficerów korpusu inżynierów mechaników floty służących podczas I wojny światowej w Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej stanowili absolwenci Morskiej Szkoły Inżynieryjnej w Kronsztadzie. Według danych z grudnia 1916 r., stanowili oni 100% kapitanów 1 rangi, 84,1%, kapitanów 2 rangi i 100% starszych lejtantów⁵⁷.

Mikołajewska Akademia Morska

Reformy przeprowadzane w okresie pocuzimskim w rosyjskim wojskowym szkolnictwie morskim nie ominęły także stojącej najwyżej w jego hierarchii Mikołajewskiej Akademii Morskiej. W grudniu 1905 r. rozkazem ministra Birilewa powołano specjalną komisję złożoną z wybitnych uczonych oraz oficerów, którzy wyróżnili się podczas wojny z Japonią, z zadaniem opracowania nowego regulaminu uczelni oraz zmodernizowania

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Od 1913 r. absolwenci Wydziału Mechanicznego Morskiej Szkoły Inżynieryjnej byli promowani na miczmana w korpusie inżynierów mechaników floty. Zob. przypis 1.

⁵⁵ A. W. Napalkow, *Oficerskij korpus Impieratorskogo Flota Baltijskogo Moria w gody pierwoj mirowoj wojny (awgust 1914–fiewrał 1917 g.)*, Sankt Petersburg 2010, s. 77.

⁵⁶ *Tri wieka rossijskogo flota*, red. I. W. Kasatonow, t. 2, Sankt Petersburg 1996, s. 31; Ł. G. Bieskrowny, *Armija i flot Rossii w naczale XX wieka. Oczerki wojenno-ekonomiczeskogo potencyala*, Moskwa 1986, s. 218; S. W. Wołkow, *Russkij oficerskij korpus...*, s. 117. Według ustaleń Igora Najmuszyna (*op. cit.*, s. 38), w latach 1905–1909 Morską Szkołę Inżynieryjną ukończyło 27 inżynierów-specjalistów budowy okrętów oraz 141 inżynierów mechaników. W tej grupie absolwentów co najmniej 5 lat przesłużyło w marynarce wojennej 100% inżynierów – specjalistów budowy okrętów oraz 86% (122 osoby) inżynierów mechaników. Badania autora nie objęły absolwentów rocznika 1910 i następnych z uwagi na brak możliwości rezygnacji ze służby i przejścia do rezerwy podczas I wojny światowej.

⁵⁷ A. W. Napalkow, *op. cit.*, s. 77–78.

planów studiów i programów szkolenia. Równocześnie członkowie komisji zastanawiali się nad kierunkami rozwoju szkolnictwa wojennomorskiego, które w ich opinii miało główny wpływ na wyszkolenie kadry oficerskiej rosyjskiej marynarki wojennej. Rozpatrywano dwie koncepcje. Pierwsza z nich zakładała zachowanie jednej, jednolitej akademii morskiej, druga zaś utworzenie dwóch odrębnych uczelni: Akademii Morskiej Sztabu Generalnego oraz Morskiej Akademii Technicznej. Ostatecznie, ze względów finansowych, zdecydowano o utrzymaniu jednej akademii⁵⁸.

Reforma w Mikołajewskiej Akademii Morskiej była wprowadzana z dużym opóźnieniem. Dopiero w 1910 r. car zatwierdził nowy regulamin funkcjonowania uczelni. Zapisano w nim m.in., że akademia należy do kategorii uczelni wyższych, a jej głównym zadaniem jest zapewnienie oficerom marynarki wojennej wyższego wykształcenia w dziedzinie nauk wojennomorskich i technicznych. Zgodnie z nowym regulaminem, w akademii miały funkcjonować 4 wydziały: Nauk Wojennomorskich, Hydrograficzny, Mechaniczny oraz Budowy Okrętów. Szkolenie przyszłych oficerów Sztabu Generalnego Marynarki Wojennej oraz sztabów flot na Wydziale Nauk Wojennomorskich miało trwać 3 lata, a szkolenie na wydziałach technicznych – 2 lata i 7 miesięcy. Do akademii przyjmowano oficerów flagowych z co najmniej 4-letnim stażem służby na okrętach, na podstawie egzaminu konkursowego. Starsi oficerowie mogli studiować jako wolni słuchacze⁵⁹.

Wykaz przedmiotów obowiązujących na egzaminie wstępnym został określony w regulaminie uczelni z 1910 r. Kandydaci na studia na Wydziale Nauk Wojennomorskich byli zobowiązani napisać esej o tematyce historycznej oraz przystąpić do egzaminów z następujących przedmiotów: artyleria morska, broń minowo-torpedowa, nawigacja, mechanika okrętowa, geografia, historia polityczna, język rosyjski oraz wybrany język obcy (francuski, angielski lub niemiecki)⁶⁰. Kandydaci, którzy starali się o przyjęcie na jeden z wydziałów technicznych zdawali egzaminy z algebry, geometrii, trygonometrii, rachunku różniczkowego i całkowego, mechaniki teoretycznej, fizyki oraz wybranego języka obcego. Oficerom ubiegającym się o przyjęcie do Mikołajewskiej Akademii Morskiej przysługiwało zwolnienie z obowiązków służbowych na okres od 1 do 3 miesięcy przed egzaminem wstępnym. Kryteria przyjęcia na studia były dość rygorystyczne: żeby zostać słuchaczem akademii, należało otrzymać ogólną ocenę co najmniej 8, w 12-stopniowej skali⁶¹.

Programy szkolenia uczelni zostały w okresie pocuszimskim znowelizowane. Przy ich opracowywaniu uwzględniono najnowsze tendencje w nauce i technice. Kursy szkolenia dostosowano do profilu wydziału, z podziałem na przedmioty główne i pomocnicze. Na Wydziale

⁵⁸ N. D. Zakorin, W. P. Kobziew, N. W. Machrow, *Stanowlenije i razwitije wojennomorskogo obrazowania w Rossii*, w: *Nauka Sankt Pietierburga i morskaja moszcz Rossii*, t. 1, Sankt Petersburg 2001, s. 449–450; *Wojenno-morskoje obrazowanie w Rossii*, red. T. P. Zukow, Sankt Petersburg 2000, s. 60.

⁵⁹ N. D. Zakorin, W. P. Kobziew, N. W. Machrow, *op. cit.*, s. 450; *Wojenno-morskoje obrazowanie...*, s. 60; O. D. Markow, *op. cit.*, s. 41; W. P. Jeriomin, W. P. Kobziew, N. W. Machrow, *Mietodologiczeskije osnovy podgotowki morskich oficerow w Rossii w epochi parusnogo, parowogo bronienosnogo i atomnogo rakietno-jadriernogo flotow*, w: *Nauka Sankt Pietierburga...*, t. 2, Sankt Petersburg 2002, s. 689.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 689. Zwięzłe informacje dotyczące studiów na Wydziale Nauk Wojennomorskich podał w pamiętnikach Garald (Harald) Graf (*Impieratorskij Baltijskij Flot mieżdu dwumia wojnami 1906–1914*, Sankt Petersburg 2006, s. 280–283) – jeden z najzdolniejszych oficerów Rosyjskiej Cesarskiej MW swojego pokolenia. Nadmienia on, że największe obawy kandydatów budziła konieczność napisania eseju historycznego, gdyż oficerowie odwykli już od pisania tego typu prac.

⁶¹ W. P. Jeriomin, W. P. Kobziew, N. W. Machrow, *Mietodologiczeskije...*, s. 689.

Wojennomorskim do przedmiotów głównych zaliczono: strategię i taktykę morską, historię sztuki wojennomorskiej, historię wojen morskich, statystykę i administrację wojennomorską, morskie prawo międzynarodowe, przygotowanie do służby w Sztapie Generalnym Marynarki Wojennej oraz fotografię morską. Wśród przedmiotów pomocniczych znalazły się: historia wojskowości, prawo cywilne, historia polityczna, ekonomia polityczna, teoria okrętu, technika morska, higiena morska oraz języki obce. Na Wydziale Hydrograficznym do przedmiotów głównych zaliczono: astronomię, geodezję, oceanografię i meteorologię, dziewięć kompasów, magnetyzm ziemski, teorię okrętu oraz wyższą optykę. Do przedmiotów pomocniczych – fizykę, elektrotechnikę, chemię, wyższą matematykę, mechanikę analityczną oraz języki obce. Na Wydziale Mechanicznym wśród przedmiotów głównych znalazły się: teoria i praktyka maszyn i kotłów okrętowych, okrętowe mechanizmy pomocnicze, mechaniczna teoria ciepła, technologia mechaniczna, wytrzymałość materiałów, mechanika stosowana oraz elektrotechnika. Do przedmiotów pomocniczych zaliczono: teorię okrętu, historię rozwoju maszyn okrętowych, fizykę, chemię, matematykę wyższą, mechanikę analityczną, historię sztuki wojennomorskiej i budownictwa okrętowego oraz języki obce. W programie szkolenia obowiązującym na Wydziale Budowy Okrętów wśród przedmiotów głównych wymieniono: teorię okrętu, technologię mechaniczną, wytrzymałość materiałów, mechanikę stosowaną, mechanikę budowy okrętu, projektowanie okrętów oraz elektrotechnikę. Do przedmiotów pomocniczych zaliczono: okrętowe mechanizmy pomocnicze, teorię maszyn okrętowych i kotłów, historię rozwoju budownictwa okrętów pancernych, artylerię okrętową, historię sztuki wojennomorskiej i budownictwa okrętowego, fizykę, chemię, matematykę wyższą, mechanikę analityczną i języki obce⁶².

Analiza programu obowiązującego na Wydziale Nauk Wojennomorskich w okresie puczmorskim pozwala na konstatację, że jego autorom chodziło o wszechstronne wyszkolenie oficerów marynarki wojennej. Słuchacze tego wydziału zdobywali więc nie tylko specjalistyczną wiedzę w zakresie morskiej sztuki wojennej, ale zapoznawali się także z problemami polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa rosyjskiego. Absolwenci Wydziału Nauk Wojennomorskich byli dobrze przygotowani do pracy zarówno w Sztapie Generalnym Marynarki Wojennej oraz w sztabach flot na akwenach operacyjnych, jak i do roli dowódców związków operacyjnych i związków taktycznych floty. Najzdolniejsi absolwenci mogli ubiegać się o zatrudnienie w akademii. Regulamin z 1910 r. dopuszczał bowiem możliwość skierowania wyróżniających się oficerów na roczny staż, podczas którego prowadzili oni prace badawcze. Ich uwieńczeniem miała być dysertacja doktorska⁶³. Wyróżniający się oficerowie mogli być także kierowani do służby dyplomatycznej na stanowiskach attaché morskich⁶⁴. Na wydziałach inżynierskich położono natomiast nacisk na solidne wyszkolenie specjalistyczne z uwzględnieniem najnowszych osiągnięć w dziedzinie nauki i techniki. Bez wątpienia pozytywnym czynnikiem mającym na celu poszerzenie ogólnego horyzontu przyszłych inżynierów morskich było wprowadzenie do

⁶² *Ibidem*, s. 689–690.

⁶³ *Ibidem*, s. 690.

⁶⁴ W okresie puczmorskim do służby dyplomatycznej skierowano 5 absolwentów Mikołajewskiej Akademii Morskiej: kpt. 1 rangi Ludwiga Körbera (attaché morski w Wielkiej Brytanii, 1910 r.), kpt. 1 rangi Nikołaja Rejna (attaché morski w Wielkiej Brytanii, 1911–1913), kpt. 2 rangi Arkadija Niebolsina (attaché morski w Stanach Zjednoczonych Ameryki, 1906–1909), kpt. 2 rangi Władimira Staszewskiego (attaché morski w Danii, Szwecji i Norwegii, 1914–1917) oraz kpt. 2 rangi Gawriła Jepanczina (attaché morski we Francji, 1901–1906). Zob. *Spisok licznego sostawa...*, s. 44, 54, 74, 91, 161.

programu nowego przedmiotu, a mianowicie historii sztuki wojennomorskiej i budownictwa okrętowego. Za niedociągnięcie można zaś uznać nieuwzględnienie w programie szkolenia na wydziałach inżynierskich problematyki związanej z administracją wojennomorską.

Do 1910 r., tj. do wprowadzenia w życie nowego regulaminu Mikołajewskiej Akademii Morskiej, funkcję komendanta uczelni pełnił zwyczajowo dyrektor Korpusu Morskiego. Komendanta akademii wyznaczał car na wniosek ministra marynarki wojennej. W okresie pocuszimskim funkcję komendanta pełnili kolejno admirałowie: Stiepan Wojewodski (1906–1908) i Aleksandr Rusin (1908–1910). Po rozdzieleniu obu uczelni⁶⁵ komendantem akademii został gen. mjr Grigorij Szulgin⁶⁶, który pełnił tę funkcję do 1917 r.

W okresie pocuszimskim w akademii zatrudniono wielu wybitnych profesorów oraz wyróżniających się ponadprzeciętną wiedzą i intelektem oficerów marynarki wojennej. Przykładowo teorię okrętu wykładał Aleksiej Kryłow⁶⁷, strategię morską – Nikołaj Kłado⁶⁸,

⁶⁵ Do 1910 r. Korpus Morski i Mikołajewska Akademia Morska zajmowały jeden wspólny gmach na Wyspie Wasilewskiej. Powołanie samodzielnego komendanta akademii zbiegło się w czasie z przeniesieniem siedziby uczelni do oddzielnego gmachu przy ulicy 11 Linii, sąsiadującego z gmachem Korpusu Morskiego. Zob. G. K. Graf, *op. cit.*, s. 280.

⁶⁶ Grigorij Szulgin (1855–1923), we flocie od 1874 r., absolwent Korpusu Morskiego (1878) i Wydziału Hydrograficznego Mikołajewskiej Akademii Morskiej (1882). Od 1884 r. wykładowca astronomii w Korpusie Morskim, od 1897 r. zastępca inspektora, a następnie inspektor (1902–1906) rot gardemaryjskich Korpusu Morskiego. Od 1907 r. zastępca komendanta, a od 1 IX 1910 do maja 1917 r. komendant Mikołajewskiej Akademii Morskiej. Awansowany na generała lejtnanta 19 XII 1911 r. W latach 1918–1923 na stanowisku wykładowcy astronomii, a następnie zastępcy Wydziału Szkolenia w Szkole Dowódców Marynarki Wojennej. Autor wielu podręczników z astronomii, trygonometrii i fotografii morskiej. Zob. *Spisok licznego sostawa...*, s. 63; W. D. Docenko, *Morskoj ...*, s. 453; G. K. Graf, *op. cit.*, s. 311, przyp. 13.

⁶⁷ Aleksiej Kryłow (1863–1945), we flocie od 1881 r., absolwent Morskiej Szkoły Inżynieryjnej (1884) i Wydziału Budowy Okrętów Mikołajewskiej Akademii Morskiej (1900). Od 1896 r. wykładowca w Morskiej Szkole Inżynieryjnej, a od 1896 r., w Mikołajewskiej Akademii Morskiej. W 1896 r. wybrany w poczet członków Angielskiego Towarzystwa Inżynierów Okrętowych. W latach 1900–1908 kierownik basenu doświadczalnego, a w latach 1908–1910, główny inspektor budownictwa okrętowego. W 1910 r. został zatrudniony na stanowisku profesora zwyczajnego w Mikołajewskiej Akademii Morskiej oraz pełnił funkcję konsultanta w Stoczni Admiralicji oraz w Stoczni Bałtyckiej. W 1911 r. awansowany na generała lejtnanta. W latach 1911–1913 zatrudniony na stanowisku profesora zwyczajnego w Instytucie Inżynierów Komunikacji. Od 1911 r. był specjalnym doradcą ministra marynarki wojennej. W latach 1915–1916 przewodniczący zarządu Zakładów Putilowskich. W latach 1916–1917 dyrektor Głównego Laboratorium Fizyki oraz naczelnik Głównego Zarządu Meteorologii Wojskowej. W 1918 r. został konsultantem Komisji ds. Eksperymentów Artyleryjskich. W latach 1919–1920 komendant Akademii Morskiej. W latach 1928–1931 dyrektor Instytutu Fizyki i Matematyki Akademii Nauk ZSRS. Autor licznych prac naukowych, m.in.: *Nowaja teorija kilewoj kaczki na wołnieniu* (Sankt Petersburg 1896), *O napriazienijach ispytywajemych korablem na chodu* (Sankt Petersburg 1898), *Wibracyja Sudow* (Sankt Petersburg 1908), *Osnowy teorii diewiacyi kompasow* (Leningrad 1940); oraz pamiętników – *Moi wospominanija* (Leningrad 1942). Zob. *Spisok licznego sostawa...*, s. 63; W. D. Docenko, *Morskoj ...*, s. 231–232.

⁶⁸ Nikołaj Kłado (1862–1919), we flocie od 1878 r., absolwent Korpusu Morskiego (1881) i Wydziału Mechanicznego Mikołajewskiej Akademii Morskiej (1886). Wykładowca w Korpusie Morskim (1886–1888, 1892–1895), a od 1896 r. także w Mikołajewskiej Akademii Morskiej, w Akademii Sztabu Generalnego oraz w Wyższej Szkole Inżynieryjnej. Był inicjatorem wprowadzenia do programu szkolenia historii morskiej sztuki wojennej. Podczas wojny z Japonią (1904–1905) Kłado napisał serię artykułów, w których krytykował admiralację rosyjską za złe przygotowanie 2 Eskadry Oceanu Spokojnego. W efekcie w 1906 r. został odwołany ze służby we flocie czynnej i przesunięty do korpusu oficerów admiralicji. We wrześniu 1906 r. został wykładowcą strategii i taktyki morskiej w Mikołajewskiej Akademii Morskiej. W okresie pocuszimskim regularnie publikował w czasopiśmie „Morskoj Sbornik”, a ponadto był autorem wielu haseł w *Wojennoj encyklopedii* oraz współautorem 15-tomowej *Istorii Russkoj Armii i Flota* (Moskwa 1911–1913). Awans na generała majora otrzymał w 1912 r. Od 1916 r. był zatrudniony na stanowisku profesora w Mikołajewskiej Akademii Morskiej, a w maju 1917 r. został jej komendantem. Od września 1918 r. był przewodniczącym Morskiej Komisji Historycznej, której celem

historię wojen morskich – Jewgienij Arens⁶⁹, a prawo międzynarodowe – Iwan Owczinnikow⁷⁰. Wśród najmłodszych wiekiem i stażem wykładowców znaleźli się oficerowie tej miary, co Aleksandr Bubnow, prowadzący wykłady z taktyki morskiej, czy też Aleksandr Niemitz⁷¹, który wykładał historię wojny rosyjsko-japońskiej.

W latach 1906–1914 mury Mikołajewskiej Akademii Morskiej opuściło ogółem 312 absolwentów, z których 113 ukończyło Wydział⁷² Nauk Wojennomorskich, a 199 wydziały inżynierskie⁷³.

było przeanalizowanie doświadczeń wojny morskiej w latach 1914–1918. Autor licznych książek i artykułów z dziedziny strategii i taktyki morskiej oraz historii morskiej sztuki wojennej, m.in. *Organizacya morskiej siły* (Sankt Petersburg 1900), *Istoriya wojenno-morskogo iskusstwa* (Sankt Petersburg 1897), *Sowriemiennaja morskaja wojna. Morskije zamietki o rusko-japonskoj wojnie* (Sankt Petersburg 1905). Zob. *Spisok licznego sostawa...*, s. 69–70; W. D. Docenko, *Morskij...*, s. 201–202.

⁶⁹ Jewgienij Arens (1856–1931), we flocie od 1873 r., absolwent Korpusu Morskiego (1876) i Wydziału Budowy Okrętów Mikołajewskiej Akademii Morskiej (1896). Od 1910 r. zatrudniony na stanowisku profesora zwyczajnego w Mikołajewskiej Akademii Morskiej. Na generała floty awansowany 19 XII 1915 r. Autor książek, m.in.: *Istoriya ruskogo flota. Jekatierinskij period* (Sankt Petersburg 1897), *Rol flota w wojnu 1877–1878 gg.* (Sankt Petersburg 1903), *Russkij flot* (Sankt Petersburg 1904), *Konspiekt po ruskij wojenno-morskij istorii* (Sankt Petersburg 1910), *Morskaja siła i istorija* (Sankt Petersburg 1912). Zob. *Spisok licznego sostawa...*, s. 62; W. D. Docenko, *Morskij...*, s. 33.

⁷⁰ Iwan Owczinnikow (1865–1917), we flocie od 1883 r., absolwent Korpusu Morskiego (1886) i Akademii Prawa Wojskowego (1893). W latach 1894–1895 odbył studia podyplomowe na uniwersytecie w Lozannie. Od 1896 r. wykładowca prawa międzynarodowego w Korpusie Morskim, a od 1897 r. także w Akademii Prawa Wojskowego. Od 1910 r. zatrudniony na stanowisku profesora zwyczajnego w Mikołajewskiej Akademii Morskiej. Na generała lejtnanta awansowany 19 XII 1915 r. Podczas I wojny światowej kierował Centralnym Biurem Informacyjnym Rosyjskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża. Pod koniec 1917 r. został zamordowany w Soczi przez rabusiów. Autor m.in.: *Wojennaja kontrabanda* (Moskwa 1895), *Prizowoje prawo* (Sankt Petersburg 1897), *Anglijskaja dieklaracyja o niejtralitietie* (Moskwa 1898), *Sbornik dijestwujuszczich traktatow, konwencyi i drugih aktow, imiejuszczich odnoszenie k wojenniemu morieplawaniju* (Sankt Petersburg 1901), *Krasnyj Kriest na morie* (Sankt Petersburg 1901), *Bosfor i Dardanielly*, Moskwa 1907. Zob. *Spisok licznego sostawa...*, s. 66; W. D. Docenko, *Morskij...*, s. 304.

⁷¹ Aleksandr Niemitz (1879–1967), we flocie od 1896 r., absolwent Korpusu Morskiego (1900), Oficerskiej Szkoły Artyleryjskiej (1903) oraz Wydziału Nauk Wojennomorskich Mikołajewskiej Akademii Morskiej (1912). Od 1903 r. wykładowca w Szkole Artylerzystów Pokładowych, a od 1913 r. w Mikołajewskiej Akademii Morskiej. Od 1907 r. służył w Sztobie Generalnym MW, a podczas I wojny światowej w Wydziale MW Sztabu Polowego Naczelnego Wodza. Awansowany na kontradmirała 31 VII 1917 r. Od lipca do grudnia 1917 r. dowodził Flotą Czarnomorską. Od 1920 r. służył w Robotniczo-Chłopskiej Czerwonej Marynarce Wojennej – dowódca Sił Morskich Republiki oraz ludowy komisarz marynarki wojennej (od lutego 1920 do grudnia 1921 r.). Od 1924 r. wykładowca w Akademii Morskiej i Akademii Sił Powietrznych. Od 1937 r. zastępca inspektora Sił Morskich. W Czerwonej Marynarce Wojennej dosłużył się stopnia wiceadmirała (1941). W 1947 r. przeniesiony w stan spoczynku. Autor wielu publikacji, w tym m.in. monografii *Stratigiczeskoje isledowanije rusko-japonskoj wojny na morie* (Sankt Petersburg 1909–1910), *Oczerki po istorii rusko-japonskoj wojny* (Sankt Petersburg 1912), *Prikladnaja strategija* (Sankt Petersburg 1913), *Stratigiczeskij obzor pierwoj mirowoj wojny na morie* (Leningrad 1924), *Służba sztaba wo flocie* (Leningrad 1924), *Stratigija na morie* (Leningrad 1952) oraz pamiętnika *Niedawnije proszloje ruskogo flota* (Leningrad 1940). Zob. *Spisok licznego sostawa...*, s. 155–156; W. D. Docenko, *Morskij...*, s. 294–295; M. Herma, *Pod banderą św. Andrzeja. Rola Floty Czarnomorskiej w realizacji koncepcji strategicznych (militarnych) Rosji w latach 1914–1917*, Kraków 2002, s. 118–119, przyp. 33.

⁷² Do 1910 r. w akademii funkcjonował jedynie Kurs Nauk Wojennomorskich, na którym zajęcia trwały 6–12 miesięcy. Po reformie w 1910 r. utworzono Wydział Nauk Wojennomorskich. Zob. Ł. G. Bieskrowny, *op. cit.*, s. 219.

⁷³ Liczbę absolwentów podają za: *ibidem*, s. 219, tab. 80. W mojej ocenie, są one wiarygodne, gdyż autor oparł się na danych z raportów składanych rokrocznie carowi przez ministra marynarki wojennej. Według nowszych ustaleń historyka rosyjskiego Olega Markowa, ogólna liczba absolwentów mogła być jednak nieco niższa. Markow podaje, że w 1914 r. akademię ukończyło 55 absolwentów (Wydział Nauk Wojennomorskich

Dyplom ukończenia tej elitarnej szkoły wyższej stanowił dla oficerów przepustkę do kariery w marynarce wojennej, aczkolwiek wielu wybitnych admirałów, w tym dowódca Floty Bałtyckiej Nikołaj von Essen⁷⁴, wyrażało wątpliwości, czy wyższe wykształcenie powinno być czynnikiem rozstrzygającym przy wyznaczaniu oficera na ważne stanowiska dowódczo-sztabowe⁷⁵. Polemizuje z tą opinią Harald Graf, który *notabene* darzył adm. von Essena wielką estymą. W oparciu o swe doświadczenia ze studiów na Wydziale Nauk Wojennomorskich w latach 1911–1913 Graf podkreśla znaczenie, jakie dla rozwoju intelektualnego słuchaczy akademii miała zarówno sposobność kontaktu ze świetnie przygotowaną kadrą naukowo-dydaktyczną, jak i możliwość korzystania z zasobów biblioteki dysponującej bogatym księgozbiorem, na który składały się książki (studia operacyjno-taktyczne, monografie, syntezy) oraz najnowsze specjalistyczne periodyki wojennomorskie. W jego opinii, studia w akademii poszerzały światopogląd oficera, przygotowywały go do prowadzenia pogłębionych analiz w dziedzinie morskiej sztuki wojennej, a tym samym kształtowały przyszłych dowódców związków operacyjnych i taktycznych floty oraz oficerów sztabowych. Interesującą formą, o której wspomina Graf, przygotowania słuchaczy do pracy w Sztabie Generalnym oraz w sztabach flot czynnych były gry wojenne organizowane wieczorami, dwa razy w tygodniu⁷⁶. Podczas I wojny światowej absolwenci Mikołajewskiej Akademii Morskiej pełnili odpowiedzialne funkcje dowódczo-sztabowe. Poza wspomnianym już adm. Nikołajem von Essenem, dowódcą Floty Bałtyckiej (1914–1915), m.in. byli to: adm. Aleksandr Rusin, szef Sztabu Generalnego MW (1914–1917) i szef Sztabu Polowego MW Naczelnego Wodza (1916–1917), adm. Aleksandr Niemitz, dowódca Floty Czarnomorskiej (1917), kadm. Boris Dudorow⁷⁷, dowódca lotnictwa morskiego Floty Bałtyckiej (1914–1917).

– 25, Wydział Hydrograficzny – 6, Wydział Mechaniczny – 12, Wydział Budowy Okrętów – 12). Według ustaleń Bieszkrownego było ich 62 (55 ukończyło wydziały inżynierskie, a 7 – Wydział Nauk Wojennomorskich). Zob. O. D. Markow, *op. cit.*, s. 41.

⁷⁴ Nikołaj von Essen (1860–1915), absolwent Korpusu Morskiego (1880) i Wydziału Mechanicznego Mikołajewskiej Akademii Morskiej (1886). Uczestnik wojny rosyjsko-japońskiej (1904–1905) – za udział w obronie Port Artur odznaczony złotą szablą „Za Męstwo”. Szef sekcji strategii morskiej Wydziału Szkolenia Sztabu Głównego MW (1905). Od 1905 r. we Flocie Bałtyckiej: dowodził krążownikiem „Riurik” (1906), zespołem krążowników torpedowych (1906), dywizją kontrtorpedowców (1906–1908). Naczelnik Sił Morskich na Bałtyku (1908–1909), naczelnik Floty Czynnej Morza Bałtyckiego (1909–1911), dowódca Sił Morskich Morza Bałtyckiego (1911–1914), dowódca Floty Bałtyckiej (1914–1915). Awans na admirała otrzymał 27 IV 1913 r. Zmarł w Rewlu 20 V 1915 r. Zob. Rossijskij Gosudarstwennyj Wojennyj Archiw Morskogo Flota (dalej – RGAWMF), fond (dalej – f.) 406, opis (dalej – op.) 9, dieto (dalej – d.) 4905, list (dalej – l.) 21–36; *Spisok licznogo sostawa...*, Piotrogród 1914.

⁷⁵ G. K. Graf, *op. cit.*, s. 282.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 282–283.

⁷⁷ Boris Dudorow (1882–1965), we flocie od 1899 r., absolwent Korpusu Morskiego (1902) i Wydziału Nauk Wojennomorskich Mikołajewskiej Akademii Morskiej (1911). W latach I wojny światowej dowodził Oddziałem (od 30 XII 1916 r. Dywizją) Lotnictwa Morskiego Floty Bałtyckiej oraz transportowcem lotniczym „Orlica” (1915). Po rewolucji lutowej pełnił funkcję I zastępcy ministra marynarki (czerwiec–wrzesień 1917 r.). 16 IX 1917 r. został wyznaczony przez Rząd Tymczasowy attaché morskim w Japonii i awansowany na kontradmirała. Po przewrocie bolszewickim odmówił powrotu do Rosji i pozostając na stanowisku, aktywnie wspierał „białych” podczas wojny domowej. W 1923 r. wyjechał z rodziną do Stanów Zjednoczonych i osiadł w San Francisco, gdzie przez kilka dziesięcioleci udzielał się w kręgach byłych oficerów carskiej marynarki wojennej. Zmarł 11 X 1965 r. w Palo Alto w Kalifornii. Na emigracji napisał biografię adm. Adriana Niepienina. W 1993 r. została ona wydana w Rosji nakładem petersburskiego wydawnictwa „Oblik” – „Wita”. Kilkustronicową notę biograficzną Dudorowa zamieścił w przedmowie do jego książki A. J. offe. Zob. B. P. Dudorow, *Admirał Niepienin*, Sankt Petersburg 1993, s. 3–8. Informacje dotyczące przebiegu służby

Kursy specjalistyczne

Nabierający tempa w okresie pocuzzimskim postęp technologiczny w budownictwie okrętowym, czego spektakularnym przejawem było pojawienie się brytyjskiego pancernika nowej generacji (HMS „Dreadnought”) oraz okrętów podwodnych o coraz lepszych parametrach taktyczno-technicznych, a także systematyczne wprowadzanie do uzbrojenia flot wojennych coraz doskonalszych systemów artyleryjskich i minowo-torpedowych wymusiło zmiany zarówno w organizacji sił morskich, jak i w systemie szkolenia korpusu oficerskiego. Zmiany te nie ominęły także Cesarstwa Rosyjskiego. Car Mikołaj II, mający ambicje przekształcenia Rosji w potęgę morską, popierał plany admiralicji dotyczące budowy floty oceanicznej. W dekadzie poprzedzającej wybuch I wojny światowej dynamika zmian w systemie szkolenia była tak duża, że oficerowie musieli nieustannie doskonalić swe kwalifikacje na kursach specjalistycznych. W okresie pocuzzimskim w Rosji funkcjonowało 5 szkół prowadzących kursy doskonalenia dla oficerów co najmniej z 2-letnim stażem służby na okrętach. Były to uczelnie: Oficerska Szkoła Artylerii, Oficerska Szkoła Minowo-Torpedowa, Tymczasowa Oficerska Szkoła Nawigacji, Oficerska Szkoła Nurków oraz Oficerska Szkoła Pływania Podwodnego.

Oficerska Szkoła Artylerii w Kronsztadzie szkoliła oficerów artylerii okrętowej oraz dowódców wież artyleryjskich. Program szkolenia był realizowany w okresie jednego roku. Organizacyjnie podzielono go na dwie części: 8 miesięcy szkolenia teoretycznego oraz 4-miesięczną praktykę na okrętach Szkolnego Zespołu Artyleryjskiego Floty Bałtyckiej. Znaczny postęp w rozwoju artylerii morskiej w dekadzie poprzedzającej wybuch I wojny światowej sprawił, że program szkolenia teoretycznego został nadmiernie rozbudowany. Ponieważ ponawiane wielokrotnie prośby Rady Szkoły o wydłużenie okresu szkolenia teoretycznego z 8 do 10 miesięcy zostały odrzucone przez admiralicję, w 1912 r. Rada podjęła decyzję o wprowadzeniu zmian w programie szkolenia. W efekcie znacznie zredukowano program przedmiotów ogólnokształcących (m.in. chemii) oraz zdecydowano, że niektóre treści programowe będą realizowane wyłącznie podczas szkolenia praktycznego. Absolwent Oficerskiej Szkoły Artylerii otrzymywał tytuł oficera artylerii 2 klasy i był wyznaczany na stanowisko młodszego oficera artylerii na okrętach 1 rangi lub starszego oficera artylerii na okrętach 2 rangi⁷⁸. Po wojnie z Japonią, która dowiodła rosnącego znaczenia artylerii morskiej, zainteresowanie kursem wzrosło.

W latach 1905–1909 Oficerska Szkoła Artylerii szkoliła rokrocznie średnio 15 oficerów artylerii okrętowej. W latach 1910–1914 liczba absolwentów wzrosła do 23–24 rocznie. Na 2-miesięcznych kursach szkolono ponadto dowódców wież artyleryjskich (ok. 30 na każdym kursie)⁷⁹.

Oficerska Szkoła Minowo-Torpedowa w Kronsztadzie szkoliła specjalistów w dziedzinie broni minowo-torpedowej oraz łączności bezprzewodowej⁸⁰. Program szkolenia był realizowany

Dudorowa we flocie do 1915 r. zob. *Spisok licznego sostawa...*, Piotrogród 1916, s. 136.

⁷⁸ N. Ł. Kiriuszow, *Artilleryjskij Oficerskij Klass*, w: *Wysszyje spieczalnyje oficerskije klasy (Akademija dopolnitielnogo professionalnogo obrazowanija) Wojenno-Morskogo Flota Rossii. Kadry i flot (1874–2004)*, Sankt Petersburg 2005, s. 15–20; O. D. Markow, *op. cit.*, s. 41–42.

⁷⁹ N. Ł. Kiriuszow, *op. cit.*, s. 18; *Tri wieka rossijskogo flota...*, s. 31; Ł. G. Bieskrowny, *op. cit.*, s. 216. W 1913 r. Oficerską Szkołę Artylerii ukończyło 24 słuchaczy, a przyjęto 31. Zob. *Rossija 1913 god. Statistiko-dokumentalnyj sprawocznik*, red. A. N. Anfimow, A. P. Korielin, Sankt Petersburg 1996, s. 302.

⁸⁰ Pierwszy kurs dla radiotelegrafistów zorganizowano w Oficerskiej Szkole Minowo-Torpedowej w 1904 r. z inicjatywy prof. Aleksandra Popowa, wybitnego rosyjskiego fizyka i konstruktora. W okresie pocuzzimskim łączność bezprzewodowa znajdowała coraz szersze zastosowanie w marynarce wojennej, co umożliwiło władzom Oficerskiej Szkoły Minowo-Torpedowej pozyskanie środków na zatrudnienie wysoko wykwalifikowanej kadry

w okresie 14 miesięcy. Organizacyjnie podzielono go na 10 miesięcy szkolenia teoretycznego oraz 4 miesiące praktyki. Szkolenie teoretyczne obejmowało przedmioty specjalistyczne (torpedy, miny, materiały wybuchowe, użycie broni minowo-torpedowej, niezatapialność okrętów, elektrotechnika okrętowa, radiotelegrafia) oraz ogólnokształcących (matematyka wyższa, mechanika analityczna, fizyka stosowana, chemia). W okresie pocuzimskim położono nacisk na praktyczne metody szkolenia. W efekcie większość zajęć słuchacze odbywali w rozbudowanych w tym celu specjalistycznych pracowniach (radiotelegrafii, fizyki, minowo-torpedowej, reflektorów, dynamomaszyn). Szkolenie praktyczne było prowadzone podczas letnich pływów rozpoczynających się w połowie maja na okrętach Szkolnego Zespołu Minowo-Torpedowej Floty Bałtyckiej. Podczas praktyki kursanci ćwiczyli m.in. stawianie zagród minowych z kontrtorpedowców i stawiaczy min, prowadzili ćwiczebne strzelania torpedowe oraz szkolili się w praktycznym wykorzystaniu łączności bezprzewodowej w operacjach morskich. Słuchacze kursów uczestniczyli też w corocznych manewrach Floty Bałtyckiej. Po zakończeniu letniej praktyki przystępowali oni do egzaminu końcowego przed komisją, w której skład wchodził także przedstawiciel floty czynnej. Absolwent Oficerskiej Szkoły Minowo-Torpedowej otrzymywał tytuł oficera minowo-torpedowego 2 klasy. Słuchacze, którzy ukończyli szkolenie z wyróżnieniem otrzymali prawo uczestniczenia w kursie uzupełniającym. Po jego ukończeniu nadawano im tytuł oficera minowo-torpedowego 1 klasy⁸¹. W latach 1905–1914 Oficerska Szkoła Minowo-Torpedowa szkoliła rocznie od 9 do 22 specjalistów⁸².

Tymczasowa Oficerska Szkoła Nawigacji została otwarta w 1908 r. w Sankt Petersburgu, przy Głównym Zarządzie Hydrograficznym, na wniosek naczelnika Sił Morskich na Bałtyku kadm. Nikołaja von Essena. Celem wniosku, który zyskał aprobatę Ministerstwa Marynarki Wojennej, było umożliwienie oficerom marynarki wojennej odświeżenia i uzupełnienia wiedzy teoretycznej pozwalającej bezpiecznie nawigować okrętem. Pierwszy kurs teoretyczny, niespełna 4-miesięczny, przeprowadzono w okresie grudzień 1908–koniec marca 1909 r. Uczestniczyło w nim 7 słuchaczy. Program nauczania obejmował wykłady z astronomii i nawigacji morskiej, dewiacji kompasów magnetycznych oraz locji morskiej. Po zakończeniu szkolenia teoretycznego słuchacze przystąpili do egzaminu przed komisją morską. Letnia praktyka I rocznika słuchaczy Tymczasowej Oficerskiej Szkoły Nawigacji (praktyka miała się rozpocząć pod koniec kwietnia 1909 r.) ostatecznie nie doszła jednak do skutku, gdyż po rozpoczęciu okresu nawigacji na Bałtyku większość wykładowców oraz słuchaczy musiała powrócić do swych obowiązków służbowych⁸³. Rosnący we flotach czynnych popyt na dobrze wyszkolonych nawigatorów skłonił admiralicję do podjęcia prac organizacyjnych zmierzających do reaktywacji Tymczasowej Oficerskiej Szkoły Nawigacji (TOSN). W marcu 1909 r. powołano komisję pod przewodnictwem gen. Andrieja Wilkického, naczelnika Głównego Zarządu Hydrograficznego, z zadaniem opracowania projektu struktury organizacyjnej, obsady etatowej i nowego programu szkolenia. Dnia 29 grudnia 1909 r. projekt został przyjęty przez Radę Admiralicji, a 5 stycznia 1910 r. zatwierdzony do przez cara. W myśl regulaminu TOSN, miała ona nadal

dydaktycznej oraz wyposażenie specjalistycznej pracowni. Przed wybuchem I wojny światowej szkoła stała się głównym ośrodkiem szkolenia łącznościowców służących na okrętach Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej. Zob. W. W. Cybulko, *op. cit.*, s. 14.

⁸¹ O. D. Markow, *op. cit.*, s. 42–43; N. Piterski, *op. cit.*, s. 105.

⁸² *Tri wieka rossijskogo flota...*, s. 31; Ł. G. Bieskrowny, *op. cit.*, s. 215. W 1913 r. Oficerską Szkołę Minowo-Torpedową ukończyło 19 słuchaczy, a przyjęto 31. Zob. *Rossija 1913 god...*, s. 302.

⁸³ A. W. Galiczski, S. I. Garmatienko, *Szturmanskij Oficerskij Klass*, w: *Wyszyje...*, s. 25.

funkcjonować przy Głównym Zarządzie Hydrograficznym. Dyrektorem uczelni został kpt. Nikołaj Matusiewicz⁸⁴. Słuchaczy rekrutowano na zasadach dobrowolności spośród miczmanów, którzy przeszli na okrętach co najmniej 2 lata oraz spośród lejtnantów z okresem służby na okrętach nie przekraczającym 3 lat. Program szkolenia miał być realizowany w okresie 7 miesięcy. Organizacyjnie podzielono go na 5-miesięczne szkolenie teoretyczne i praktyczne na lądzie oraz 2-miesięczną praktykę morską pod nadzorem instruktorów. Szkolenie teoretyczne obejmowało wykłady z astronomii i nawigacji morskiej, dewiacji kompasów, locji morskiej, fotografii morskiej, oceanografii, taktyki, nawigacji taktycznej, teorii okrętu, elektrotechniki oraz język angielski. Po zakończeniu teoretycznej części szkolenia słuchacze przystępowali do egzaminów. Pozytywny wynik egzaminu umożliwiał kursantom rozpoczęcie 2-miesięcznej praktyki morskiej. Odbywali ją na okręcie szkolnym „Okiean” oraz na krążownikach pancernych: „Rossija” i „Riurik”, nawigując po akwenach oblewających Europę. Po zakończeniu praktyki słuchacze przystępowali do egzaminu przed specjalną komisją, której członkowie byli wyznaczani przez Sztab Główny Marynarki Wojennej. Absolwentom TOSN nadawano tytuł oficera nawigacyjnego 2 klasy. Obejmowali oni następnie stanowiska starszych nawigatorów na okrętach 2 rangi lub nawigatorów dywizjonów kontrtorpedowców 3 rangi. Po odświadczeniu 10-miesięcznego stażu na stanowisku starszego nawigatora na okrętach 2 rangi wyróżniający się oficerowie mogli ubiegać się o objęcie stanowiska starszego nawigatora na okrętach 1 rangi⁸⁵. Przed wybuchem I wojny światowej liczba słuchaczy TOSN wzrosła z 15 w 1910 r. do 23 w 1913 r.⁸⁶. W 1911 r. Szkołę ukończyło 12 oficerów, w 1912 r. – 14, w 1913 r. – 14, a w 1914 r. – 23⁸⁷. Wzrost liczby absolwentów szedł w parze ze wzrostem poziomu wykształcenia nawigatorów. O tym ostatnim świadczy raport złożony w 1912 r. przez dowódcę Sił Morskich Morza Bałtyckiego wiceadm. von Essena ministrowi marynarki wojennej adm. Iwanowi Grigorowiczowi: *Mimo że Szkoła (Tymczasowa Oficerska Szkoła Nawigacji – M.H.) wciąż pozostaje w fazie reorganizacji, wypuściła już dwa roczniki absolwentów, którzy są tak dobrze przygotowani, że od razu mogą być wyznaczani na stanowiska nawigatorów na dowolnych okrętach realizujących zarówno pływania po wodach przybrzeżnych, jak i pływania zagraniczne*⁸⁸.

Oficerska Szkoła Nurków (OSN) założona w Kronsztadzie podczas wojny z Japonią szkoliła specjalistów do prowadzenia podwodnych prac remontowych okrętów w warunkach bojowych.

⁸⁴ Nikołaj Matusiewicz (1879–1950), we flocie od 1895 r., absolwent Korpusu Morskiego (1898) i Wydziału Hydrograficznego Mikołajewskiej Akademii Morskiej (1904). W latach 1911–1912 dowodził ekspedycją, której zadaniem było sfotografowanie wybrzeży Morza Białego. Dyrektor Tymczasowej Oficerskiej Szkoły Nawigacji (1910–1914). W latach I wojny światowej dyrektor Oficerskiej Szkoły Nawigacji (1915–1918). W Rosyjskiej Cesarskiej MW osiągnął rangę pułkownika. W latach 1921–1923 zatrudniony na stanowisku wykładowcy w Akademii Morskiej ZSRS. W 1924 r. wyznaczony na stanowisko naczelnika ekspedycji do zbadania Dalekiej Północy, zorganizowanej przez Główny Zarząd Hydrograficzny. Od 1927 r. profesor Akademii Nauk ZSRS. Od 1935 r. piastował funkcję przewodniczącego (od 1947 r. – wiceprezydenta) Wydziału Matematyki, Geografii i Kartografii Towarzystwa Geograficznego ZSRS. W 1930 r. uzyskał patent kapitana żeglugi wielkiej, a w 1943 r. awans na wiceadmirała. Autor wielu publikacji, m.in. książek: *Moriechodnaja astronomia* (Piotrograd 1922), *Priamougolnyje koordinaty i ich primienienije w gidrografii, kartografii i nawigacji* (Leningrad 1934) i *Osnowy moriechodnoj astronomii* (Leningrad 1956). Zob. *Spisok licznogo sostawa...*, Piotrograd 1916, s. 647; W. D. Docenko, *Morskoj ...*, s. 271; A. W. Galiczski, S. I. Garmatienko, *op. cit.*, s. 25–26.

⁸⁵ A. W. Galiczski, S. I. Garmatienko, *op. cit.*, s. 25.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 26; *Rossija 1913 god...*, s. 302.

⁸⁷ *Tri wieka rossijskogo flota...*, s. 31; L. G. Bieskrownny, *op. cit.*, s. 217; *Rossija 1913 god...*, s. 302.

⁸⁸ A. W. Galiczski, S. I. Garmatienko, *op. cit.*, s. 25.

Jej absolwenci mieli ponadto pełnić funkcje instruktorów szkolących podoficerów i marynarzy na nurków. Trwające 11 miesięcy szkolenie podzielono organizacyjnie na okresy: zimowy i letni. W okresie zimowym kursanci odbywali zajęcia teoretyczne, podczas których zapoznawali się z organizacją prac podwodnych, budową, konserwacją i naprawą specjalistycznego sprzętu do nurkowania, szkolili się w wykorzystaniu materiałów wybuchowych, nabywali podstawową wiedzę o anatomii i fizjologii człowieka, a także zdobywali umiejętności udzielania pierwszej pomocy. W celu zapoznawania słuchaczy ze specjalistycznym wyposażeniem nurka kierowano ich do zakładów produkujących m.in. aparaty do nurkowania i pozostałe elementy akwalungu. Ponadto zwiedzali oni magazyny portowe, gdzie nabywali nawyków niezbędnych przy odbieraniu i przechowywaniu wyposażenia nurka. W okresie letnim słuchacze odbywali praktykę na okręcie szkolnym „Afrika”, uczestnicząc w pracach zespołu nurków. Podczas praktyki każdy słuchacz musiał zaliczyć średnio ok. 30 zejść pod wodę. Absolwent OSN otrzymywał tytuł oficera nurka 2 klasy i był kierowany do służby na okrętach 2 i 3 rangi na stanowisku oficera-nurka⁸⁹. Na kurs przyjmowano zazwyczaj od 5 do 6 oficerów. Według historyków rosyjskich, w okresie pocuszimskim wyszkolono ogółem ok. 50 oficerów-nurków⁹⁰.

Oficerska Szkoła Pływania Podwodnego (OSPP) została utworzona w kwietniu 1906 r. w Libawie (obecnie łotewska Liepāja) przy będącym w trakcie formowania Szkolnym Zespole Pływania Podwodnego⁹¹. Jej głównym zadaniem było szkolenie oficerów-podwodników mających stanowić przyszłą kadre sił podwodnych marynarki rosyjskiej. Prace nad organizacją szkolenia oficerów-podwodników nadzorował kadm. Edward Szczęsnowicz⁹², który w latach 1906–1907 pełnił funkcję dowódcy Szkolnego Zespołu Pływania Podwodnego. Słuchaczy OSPP rekrutowano przede wszystkim spośród oficerów, którzy służyli już wcześniej na okrętach podwodnych i mieli nienaganny stan zdrowia. Na kurs przyjmowano także oficerów marynarki mających co najmniej 3 lata służby na okrętach nawodnych. Szkolenie oficerów-podwodników trwało 10 miesięcy. Od listopada do kwietnia odbywały się zajęcia teoretyczne, podczas których słuchacze poznawali budowę, napęd i uzbrojenie okrętu podwodnego. Po zdaniu egzaminu z teorii słuchacze rozpoczynali praktyczną część szkolenia, realizowaną od kwietnia do września na okrętach Szkolnego

⁸⁹ O. D. Markow, *op. cit.*, s. 43; N. Pisterski, *op. cit.*, s. 107.

⁹⁰ O. D. Markow, *op. cit.*, s. 43. Ostatni przedwojenny rocznik absolwentów ukończył szkolenie w 1913 r. Nowego naboru już nie zorganizowano. Zob. *Rossija 1913 god...*, s. 302.

⁹¹ W 1906 r. w skład Szkolnego Zespołu Pływania Podwodnego wchodziły następujące jednostki: okręt-baza „Chabarowski”, okręty podwodne – „Pieskar”, „Stierlad”, „Bieluga”, „Łosoś” oraz „Sig”. Słuchaczy Oficerskiej Szkoły Pływania Podwodnego zakwaterowano na „Chabarowsku”. Tam też odbywały się zajęcia teoretyczne. W 1909 r., w związku z włączeniem okrętu-bazy w skład nowo sformowanej brygady okrętów podwodnych Floty Bałtyckiej, szkołę przeniesiono do koszar załóg Szkolnego Zespołu Pływania Podwodnego w Libawie, gdzie zbudowano specjalistyczne pracownie. Po wybuchu I wojny światowej szkołę wraz z zespołem przebazowano do Kronsztadu. Zob. G. M. Trusow, *Russkije podwodnyje łodki*, cz. 1, Samara 2006, s. 29; A. W. Onuczyn, *Kolybiel podwodnego flota Rossii (istorija Podwodnego Kłassa)*, w: *Wysszyje...*, s. 21–22.

⁹² Edward Szczęsnowicz (1853–1911), Polak, absolwent Korpusu Morskiego (1872). Uczestnik wojny rosyjsko-japońskiej – wyróżnił się w bitwie na Morzu Żółtym oraz w obronie Port Artur. Odznaczony Krzyżem św. Georgija IV Klasy (1904) oraz wyróżniony złotą szablą „Za Męstwo” (1907). Po wojnie japońskiej powrócił do służby we Flocie Bałtyckiej, m.in. dowódca Szkolnego Zespołu Pływania Podwodnego (1906–1907), dowódca Połączonych Zespołów Floty Bałtyckiej (1907–1908), dowódca Szkolnego Zespołu Kontrtorpedowców (1908–1909). Od 1909 r. członek Rady Admiralicji. W 1909 r. awansował na wiceadmirała. Zob. B. P. Dudorow, *Admirał...*, s. 271 (noty biograficzne); L. Trawicki, *Polski słownik biograficzny*, z. 194, Warszawa–Kraków 2011, s. 422–424.

Zespołu Pływania Podwodnego. W trosce o wszechstronne wykształcenie przyszłych oficerów-podwodników, w pierwszej fazie szkolenia praktycznego szkolono ich w specjalności sternika, torpedysty, maszynisty, nurka, a więc powierzano im obowiązki zastrzeżone zazwyczaj dla podoficerów służących na okręcie podwodnym.

W drugiej fazie szkolenia kładziono nacisk na kierowanie okrętem oraz przeprowadzanie ćwiczebnych strzelań torpedowych do tarcz nieruchomych i ruchomych. Podczas rejsów szkolnych słuchacze pełnili obowiązki zastępcy dowódcy okrętu podwodnego. Pod koniec września kursanci przystępowali do egzaminu praktycznego. Absolwenci OSPP otrzymywali tytuł oficera pływania podwodnego i byli wyznaczani do służby w Szkolnym Zespole Pływania Podwodnego lub na okrętach podwodnych flot czynnych⁹³. W latach 1906–1914 OSPP ukończyło 120 słuchaczy⁹⁴.

Analiza problematyki związanej z kształceniem oficerów Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej w latach 1905–1914 pozwala na konstatację, że w tzw. okresie pocuzimskim admiralicja rosyjska, dążąc do podniesienia kwalifikacji kadr morskich, zainicjowała reformy systemu szkolenia kadry oficerskiej. W celu podniesienia poziomu szkolenia teoretycznego w Mikołajewskiej Akademii Morskiej oraz w dwóch specjalistycznych szkołach wojennomorskich mających status szkoły wyższej, tj. w Korpusie Morskim w Petersburgu oraz w Morskiej Szkole Inżynieryjnej w Kronsztadzie, znowelizowano programy szkolenia, uwzględniając przy tym najnowsze tendencje w nauce i technice, zatrudniono wykładowców o ponadprzeciętnych zdolnościach intelektualnych oraz zadbano o wyposażenie pracowni i laboratoriów w nowoczesne pomoce dydaktyczne. Równocześnie położono większy nacisk na kształtowanie umiejętności wykorzystania zdobytej wiedzy teoretycznej. Służyły temu odbywane corocznie praktyki morskie słuchaczy Korpusu Morskiego oraz Morskiej Szkoły Inżynieryjnej. Bez wątpienia trafnym rozwiązaniem było także stworzenie oficerom z co najmniej 2-letnim stażem służby na okrętach możliwości doskonalenia wiedzy i umiejętności na kursach specjalistycznych. Sprawdzianem poziomu rosyjskiego wojskowego szkolnictwa morskiego w okresie pocuzimskim była I wojna światowa. Analiza źródeł archiwalnych i memuarystycznych dotyczących działań flot rosyjskich na akwenach operacyjnych (Bałtyk, Morze Czarne) skłania do wniosku, że oficerowie wykształceni w okresie przedwojennym w większości prezentowali dobre wykształcenie. Cechowało ich też zdyscyplinowanie i wysokie morale.

SUMMARY

Marek Herma, Russian Naval Military Schools in the post-Tsushima Period. Education of the Imperial Russian Navy Officers 1905–1914

The article discusses the question of training of the Imperial Russian Navy during 1905–1914. In the post-Tsushima period the Russian admiralty initiated efforts to reform the officer education system. In order to improve the level of theoretical training at the Nikolayevskaya Naval Academy and at the two specialised naval schools that had university status: the Naval Corps at St Petersburg and the Naval Engineering School at Kronstadt, training syllabuses were

⁹³ A. W. Onuczyn, *op. cit.*, s. 21–22; N. Pierski, *op. cit.*, s. 106–107.

⁹⁴ Ł. G. Bieskrowny, *op. cit.*, s. 216, tab. 79; O. D. Markow, *op. cit.*, s. 43; *Tri wieka rossijskogo flota...*, s. 33. W 1913 r. tytuł oficera podwodnika otrzymało 19 absolwentów. Na ostatni przedwojenny kurs przyjęto 16 oficerów. *Zob. Rossija 1913 god...*, s. 302.

modified to include the latest trends in science and technology, lecturers with above average intellectual skills were employed, and workshops and laboratories were fitted with modern instructional equipment. At the same time more stress was applied on the ability to employ theoretical knowledge during yearly naval practical courses for students of the Naval Corps and the Naval Engineering School. Without a doubt it was a good solution to give officers with at least 2 years of service at sea an opportunity to expand their knowledge and skills by participation in specialised application courses. WWI was an important test for verification of the level of the post-Tsushima Russian naval training. Analysis of archive documents and memoirs of witnesses, describing Russian fleet activity in operational areas (Baltic, Black Sea) in that period proves that most officers trained before that war displayed high level of training, discipline and morale.

РЕЗЮМЕ

Марек Херма, Российское военно-морское образование в период после Цусимского сражения. Подготовка офицеров Российских императорских военно-морских сил в 1905–1914 гг.

В статье представлена проблематика связанная с образованием офицеров Российских императорских ВМС в 1905–1914 гг. В период после Цусимского сражения российская адмиралитетная администрация предприняла попытку реформ организации и системы обучения офицерских кадров. С целью повышения уровня теоретической подготовки в Николаевской морской академии, а также в двух специализированных военно-морских училищах имеющих статус высших учебных заведений (Морском корпусе в Санкт Петербурге и Морском инженерном училище в Кронштадте) были усовершенствованы учебные программы с учетом новейших трендов в науке и технологии. В качестве преподавателей были приняты на работу люди с незаурядными интеллектуальными достоинствами. Соответствующим образом были оснащены лаборатории и учебные кабинеты. Одновременно все больше внимания обращалось на выработку умения использования полученных теоретических знаний во время организованных ежегодно практик для слушателей Морского корпуса и Морского инженерного училища. Без сомнения правильным решением было создание офицером с как минимум 2-летним стажем службы на военных судах, возможности усовершенствования приобретенных во время занятий знаний и умений путем прохождения специализированных подготовительных курсов. Существенным тестом, который позволил проверить уровень российского военно-морского образования в данный период была первая мировая война. Анализ архивных документов и воспоминаний очевидцев эпохи по теме хода боевых действий российского флота во время операций на Балтике и Черном море доказывает, что большинство офицеров получивших военное образование в довоенный период продемонстрировала хороший уровень подготовки, а также отличилась дисциплиной и высоким моральным духом.